

STA JE LINKS OF RECHTS?

EEN STUDIE NAAR RUIMTELIJKHEID

IN DE NARRATIEVE WERELD VAN MATTHEÛS 25: 31-46

Scriptie in het kader van de bachelor Theologie/Religiestudies

Aangeboden aan Eric Ottenheijm en Freek Bakker

Hans de Greef

3629600

23-04-2015

Inleiding	4
Vraagstelling	6
Opbouw van deze studie	7
1 Hoofdpijnen van het theoretische kader en Critical spatiality	8
1.1 Wat is Critical spatiality?	8
1.2 Critical spatiality en Bijbelse teksten	8
1.3 Meerdere vormen van Critical spatiality	10
1.4 Critical spatiality in deze studie	11
1.5 Conclusie	12
2 De ruimtelijkheid in taal, tekst en narratief.....	13
2.1 Aspecten van ruimtelijkheid in teksten	13
2.1.1 Toepassing van de aspecten van ruimtelijkheid in teksten in deze studie.....	14
2.2 Het scheppen van een narratieve wereld.....	16
2.2.1 Toepassing van het scheppen van een narratieve wereld in deze studie	18
2.3 Het beschrijven van ruimte door middel van taal.....	18
2.3.1 Toepassing van het beschrijven van ruimte door middel van taal in deze studie.....	21
2.4 Conclusie	21
3 Theoretisch kader: Ruimtelijkheid bij Lefebvre	22
3.1 Henri Lefebvre en La production d'espace	22
3.2 Ruimte is een sociaal product.....	24
3.3 Elke samenleving heeft zijn eigen sociale ruimte	24
3.4 De kloof tussen ideële en reële ruimte.....	25
3.5 Lichaam en ruimte	26
3.6 De ritmiek van ruimte.....	28
3.7 Conclusie	28
4 Drie niveaus van ruimtelijkheid bij Lefebvre	29
4.1 L'espace perçu, la pratique spatiale	29
4.2 L'espace conçu, les représentations de l'espace	29
4.3 L'espace vécu, les espaces de représentation	30
4.4 Probleem van codering en decoding	31
4.5 De perikoop uit Mattheüs als représentation d'espace.....	31
4.6 Conclusie	33

5	Soja, Lefebvre en Critical Spatiality	34
5.1	De trialectiek van ruimte bij Soja	34
5.2	Gelaagdheid van ruimte in Constructions of space: Soja versus Lefebvre	34
5.3	De trialectiek van ruimte als sleutel tot Lefebvre	36
5.4	Thirdspace en marginality	37
5.5	Conclusie	38
6	De tekst van Mattheüs 25: 31-46	39
6.1	Afbakening en plaats in het evangelie	39
6.2	Structuur van de perikoop	40
6.3	Werkvertaling Mattheüs 25: 31-46.....	42
6.4	Redactiekritiek.....	43
6.5	Genre van de tekst	43
6.6	Implied Reader en Implicit Author.....	44
6.7	Conclusie	45
7	Spatial Frames.....	46
7.1	Frame I: Jezus en zijn leerlingen op de Olijfberg.....	46
7.1.1	Beschrijving frame I	46
7.1.2	Plaatsing in de tijd frame I	46
7.1.3	Narratieve wereld frame I	47
7.1.4	Conclusie frame I	48
7.2	Frame II: De komende Mensenzoon.....	49
7.2.1	Beschrijving frame II	49
7.2.2	Plaatsing in de tijd frame II	50
7.2.3	Narratieve wereld frame II	50
7.2.4	Conclusie frame II	53
7.3	Frame III: Beeldspraak scheiding van de schapen en geiten.....	54
7.3.1	Beschrijving frame III	54
7.3.2	Plaatsing in de tijd frame III	55
7.3.3	Narratieve wereld frame III.....	55
7.3.4	Conclusie frame III	57
7.4	Frame IV: De dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen.....	58
7.4.1	Beschrijving frame IV	58

7.4.2	Plaatsing in tijd frame IV	59
7.4.3	Narratieve wereld frame IV	59
7.4.4	Conclusie frame IV	66
7.5	Frame V: Dialoog tussen hem en degenen links	68
7.5.1	Beschrijving frame V	68
7.5.2	Plaatsing in de tijd frame V	68
7.5.3	Narratieve wereld frame V	69
7.5.4	Conclusie frame V	69
7.6	Frame VI: Afsluiting	70
7.6.1	Beschrijving frame VI	70
7.6.2	Plaatsing in de tijd frame VI	70
7.6.3	Narratieve wereld frame VI	70
7.6.4	Conclusie frame VI	70
8	De gelaagdheid van ruimte als leesstrategie	71
8.1	De wisselwerking tussen de tekst en het handelen	71
8.2	Een narratieve tekst als ontwerp van de sociale ruimte	72
8.3	Concept voor de drie momenten van ruimtelijkheid als leesstrategie	72
8.3.1	<i>L'espace perçu/ La pratique spatiale</i>	72
8.3.2	<i>L'espace conçu/représentations d'espace</i>	73
8.3.3	<i>L'espace vécu/espaces de représentation</i>	73
8.4	Invulling van dit concept voor Mattheüs 25: 31-46	74
8.4.1	<i>L'espace conçu</i> van het leesproces	74
8.4.2	<i>L'espace perçu</i> van het leesproces	74
8.4.3	<i>L'espace vécu</i> van het leesproces	75
8.4.4	De samenhang van deze niveaus	75
8.5	Conclusie	76
	Eindconclusies	77
	Slotwoord	82
	Bibliografie	83

Inleiding

Bij de zoektocht naar een onderwerp voor mijn bachelorscriptie stuitte ik op de beeldspraak van de scheiding van de schapen en de bokken, in een boek over parabels van Jezus. Dat juist deze beeldspraak het startpunt van mijn onderzoek vormde, had alles te maken met het gegeven dat deze overbekende beeldspraak door mijzelf niet direct onder het kopje 'parabels' zou zijn geplaatst. Het tekstgedeelte van Mattheüs 25:31-46 is te zien als een boeiende vervlechting van sterke beelden (een herder die schapen en bokken scheidt, een koning op een troon die oordeelt) een ethisch model (in de traditie aangeduid met werken van barmhartigheid) en eschatologie (een 'dan' in de toekomst waarbij alle volken geoordeeld worden). Deze collage van narratief, beelden, ethiek, ruimten en tijden komt tot wording in een zeer compacte tekst.

Bij een eerste verkenning van de tekst vallen vooral de sterke beelden op. Bij een nadere bestudering van de tekst kunnen de vele expliciete en impliciete ruimtelijke elementen in de tekst in het oog springen. Ruimtelijke elementen zijn bijvoorbeeld links en rechts en dichterbij en verder weg, maar ook locaties als de troon, een gevangenis of het koninkrijk. Dit tekstgedeelte uit Mattheüs heeft vanaf de vroege kerk tot op heden in het christendom een belangrijke rol gespeeld. Dit blijkt onder andere uit de 170 citaten van dit tekstgedeelte in de preken van de oosterse kerkvader Chrysostomus in de vierde eeuw, maar ook uit de M25 vrijwilligersacties anno 2015 in de Nederlandse bisdommen.¹ Dit Bijbelgedeelte heeft ook duidelijke sporen getrokken in de kunst. Dit is vooral zichtbaar in kunstuitingen met het laatste oordeel, bijvoorbeeld boven de ingangen van kerken, of de werken van barmhartigheid als onderwerp.²

---

¹ Klyne Snodgrass, *Stories with Intent : A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus* (Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub. Co., 2008)562. "This has always been among the most influential parabolic texts" zie over de invloed van deze tekst ook: Ulrich Luz, "The Final Judgement (Matt. 25:31-46): An Exercise in 'History of Influence' Exegesis," in *Treasures New and Old: Recent Contributions to Matthean Studies*, eds. Mark Allan Powell and David R. Bauer, 1996), 271-310.

In deze studie wil ik onderzoeken waarom deze tekst zoveel impact heeft en of deze impact samenhangt met de ruimtelijke elementen en ruimtelijke beelden in deze tekst. Het onderzoek richt zich hiermee op de narratieve ervaring van de lezer en op ruimtelijke elementen in de tekst. De narratieve ervaring waar dit onderzoek zich op richt is te typeren als het ontstaan van een imaginaire ruimte bij de lezer of toehoorder, waarin deze zelf als het ware tegenover een onderscheid makende koning komt te staan. Deze narratieve ervaring kan vervolgens consequenties hebben voor het dagelijks leven. De lezer betreedt door het lezen een ruimte waarin hij onder kritiek komt te staan. Hoewel Paul Ricoeur niet zo zeer in termen van ruimtelijkheid over teksten handelt, raakt het begrip van deze imaginaire ruimte aan wat Ricoeur 'de wereld van de tekst' noemt.³ Ricoeur zegt over de dialectiek van objectivering en begrip van een tekst: *"het begrijpen is zich begrijpen ten overstaan van de tekst. Dat wil niet zeggen dat we ons eigen eindige begripsvermogen aan de tekst opleggen, maar dat we ons openstellen en van de tekst een verruimd zelf ontvangen, dat wil zeggen een mogelijk bestaan dat zo goed mogelijk overeenkomt met de mogelijke wereld van de tekst."*⁴

M25 is een afkorting voor Mattheüs 25. M25 is een beweging die vrijwilligersacties voor jongeren organiseert, met als inspiratiebron de werken van barmhartigheid in Mattheüs 25. <http://www.mtwentyfive.nl/> {bezocht op 2 maart 2015}

² 'Day of Judgment' in Encyclopedia of the Bible Online. 2012. Berlin, Boston: De Gruyter. {Bezocht op 2 maart 2015} Een treffend voorbeeld van een combinatie van beide motieven is de triptiek van het laatste oordeel en de werken van barmhartigheid van Bernard Orley (<http://vlaamseprimitieven.vlaamsekunstcollectie.be/en/collection/last-judgement-and-the-seven-acts-of-mercy>) {Bezocht 2 maart 2015}

Afbeelding voorblad: Een mozaïek uit het begin van de zesde eeuw uit Ravenna. Afbeelding onder Creative Commons licentie, op <https://www.flickr.com/photos/pelegrino/4670670896/in/set-72157624125438256> bezocht op 22-04-2015

³ Paul Ricoeur, *Tekst En Betekenis : Opstellen Over De Interpretatie Van Literatuur*, trans. Maarten van Buuren (Baarn: Ambo, 1991) 47-63.

⁴ Paul Ricoeur, *Tekst En Betekenis : Opstellen Over De Interpretatie Van Literatuur*, trans. Maarten van Buuren (Baarn: Ambo, 1991) 62.

Vraagstelling

De hypothese in dit onderzoek is dat er door de tekst van Mattheüs 25: 31-46 een imaginaire ruimte bij de lezer ontstaat, waarin de lezer deel wordt van het narratief en dat deze ervaring in de narratieve ruimte de lezer oproept om zich in zijn eigen leven te verhouden tot het oordeel in deze tekst en dat de ruimtelijke elementen in de tekst een belangrijke rol spelen bij het ontstaan van deze imaginaire ruimte.

De onderzoeksvraag luidt: “Hoe wordt er bij het lezen van Mattheüs 25 een narratieve wereld gecreëerd en is deze narratieve wereld te duiden als een imaginaire ruimte waarin de lezer zich moet verhouden tot de notie van het oordeel zoals dat in deze tekst beschreven wordt?”

Dit leidt tot de volgende drie deelvragen

1. Hoe wordt een narratieve wereld gecreëerd in deze tekst en is deze narratieve wereld te duiden als een imaginaire ruimte waarin de lezer zich bevindt?
  - Hoe wordt een narratieve wereld geactiveerd door een tekst?
  - Hoe ontstaat een imaginaire ruimte?
  - Hoe krijgt een lezer een plek in deze narratieve wereld?
  - Welke concepten uit de cognitieve narratologie zijn hierin relevant?
  - Hoe is dit toe te passen op deze tekst?
2. Hoe zijn de ruimtelijke aspecten in deze tekst, en in de narratieve wereld van de lezer te duiden en wat zijn behulpzame begrippenkaders om ruimtelijkheid te duiden?
  - Wat zijn goede begrippenkaders om ruimte te duiden?
  - Wat zijn goede begrippenkaders om ruimte in een narratieve tekst te duiden?
  - Hoe is de benaderwijze van ‘Critical spatiality’ hierin een bruikbare benadering?
  - Welke concepten uit ‘*La production d’espace*’ van Henri Lefebvre zijn bruikbaar?
  - Welke concepten uit ‘*Thirdspace*’ van Edward Soja zijn bruikbaar?
3. Welke narratieve wereld wordt door middel van deze tekst opgeroepen?
  - Hoe is de tekst van Mattheüs 25: 31-46 geconstrueerd?
  - Hoe is de tekst te typeren?
  - Hoe is deze tekst opgebouwd?
  - Welke ruimtelijke aspecten bevat de tekst?

Opbouw van deze studie

De gehanteerde benaderwijze in deze studie is te typeren als een vorm van 'Critical spatiality'. In het eerste hoofdstuk wordt uiteengezet hoe deze studie te plaatsen is binnen de methodiek van 'Critical spatiality' en wat de hoofdlijnen van het theoretische kader voor deze studie zijn. In het tweede hoofdstuk zal ingegaan worden op de ruimtelijkheid in een narratieve tekst, in de narratieve wereld en in taaluitingen. In hoofdstuk drie en vier zal het blikveld wat betreft ruimte verbreed worden door niet alleen in te gaan op ruimtelijkheid in teksten, maar, aan de hand van Henri Lefebvre, ook op andere aspecten van ruimtelijkheid. In hoofdstuk vijf komt ook de zienswijze van Edward Soja aanbod. Dit hoofdstuk vormt tevens het afrondende hoofdstuk van het theoretisch kader voor deze scriptie.

Het tweede deel van deze scriptie begint in hoofdstuk zes. Dit hoofdstuk geeft een verkenning van de tekst van Mattheüs 25:31-46. De afbakening, de structuur en het genre van de tekst zullen hierbij aanbod komen tevens bevat dit hoofdstuk de werkvertaling van de perikoop. In hoofdstuk zeven worden de ruimtes in de tekst van Mattheüs 25: 31-46 met behulp van een aantal 'spatial frames' beschreven. Deze 'spatial frames' worden geplaatst in de tijd en vervolgens wordt de narratieve wereld van deze frames geduid met behulp van het cognitief narratieve en het ruimtelijke kader zoals dat aanbod komt in de eerste vijf hoofdstukken. In hoofdstuk acht wordt de mogelijkheid verkend om de gelaagdheid van ruimte te gebruiken als leesstrategie. Daarna volgen de eindconclusies.

1 Hoofdlijnen van het theoretische kader en Critical spatiality

Dit hoofdstuk vormt een inleiding op de theorie die in deze studie gebruikt wordt om de ruimtelijkheid in de tekst van Mattheüs 25 en de ervaring die deze ruimtelijkheid oproept bij de lezer te analyseren. Vanwege de focus in dit onderzoek op de ruimtelijke aspecten in de tekst, is deze studie te scharen onder de noemer 'Critical spatiality'. In dit hoofdstuk zal daarom ingegaan worden op wat *Critical spatiality* inhoudt en hoe *Critical spatiality* wordt gebruikt in deze studie.

1.1 Wat is Critical spatiality?

Critical spatiality duidt op een werkwijze voor het benaderen van de ruimtelijke aspecten in onder meer Bijbelse teksten. Het is een theoretisch kader dat mede ontwikkeld is in het kader van het Constructions of Ancient Space Seminar (CAS) van de Society of Biblical Studies en de American Academy of Religion in de periode van 2000-2005.⁵ Een weerslag van het gebruik van deze methode is te vinden in de zes achtereenvolgende volumes van *Constructions of Space*. Het blijkt niet eenvoudig te zijn om helder te definiëren wat *Critical spatiality* is. Enerzijds lijkt het om een methodologie te gaan voor onderzoek naar ruimtelijkheid in Bijbelse teksten en anderzijds lijkt het een paraplubegrip te zijn voor allerlei verschillende onderzoeksmethodes waarbij ruimte en religie een rol spelen.

1.2 Critical spatiality en Bijbelse teksten

Dat *Critical spatiality* primair een benadering is om ruimtelijkheid in Bijbelse teksten te onderzoeken, wordt bijvoorbeeld gesuggereerd door de manier waarop Venter deze aanpak typeert.⁶ Hoewel deze

---

⁵ William E. Deal and Timothy K. Beal, *Theory for Religious Studies* (New York: Routledge, 2004) 123-126.

⁶ Gabriele Boccaccini, ed., *Enoch and the Messiah Son of Man : Revisiting the Book of Parables* (Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub., 2007) 403-404. Venter stelt: '*Critical spatiality investigates the spatial aspects of the biblical text and relates the constructed space in the text to the sociohistoric context in which it originated. It understands space in the framework of the social experience and ancient conceptualization of the physical space in which people lived*'

typering blijkt geeft van een zeer smalle definitie van *Critical spatiality*, biedt deze wel een aantal aanknopingspunten voor deze studie. De definitie van Venter is onder te verdelen in een viertal aspecten die gedeeltelijk gevolgd worden in dit onderzoek:

- 1) De insteek van het onderzoek zijn de ruimtelijke aspecten in Bijbelse teksten.
  - In deze studie staat de tekst van Mattheüs 25: 31-46 centraal en zullen de ruimtelijke aspecten in deze tekst over het voetlicht worden gebracht.
- 2) Aan deze ruimtelijke aspecten kan een geconstrueerde ruimte van de tekst ontleend worden.
  - In de benaderwijze van *Critical spatiality* wordt de ruimte waarvan de tekst blijkt geeft vaak geïnterpreteerd als de ruimte of sociale context waarin de tekst ontstaan is. De congressen hebben niet voor niets de benaming 'Constructions of **Ancient** Space seminar' gekregen. De geconstrueerde ruimte van de tekst wordt dan ingevuld als een reconstructie van de ruimte en sociale context van de auteur of de gemeenschap waarin de tekst ontstaan is. In dit onderzoek is dat niet de insteek. Niet de sociale context van het ontstaan van de tekst uit Mattheüs staat centraal, maar de ruimte die ontstaat in de verbeelding van de lezer van deze perikoop. De geconstrueerde ruimte van de tekst die in deze studie wordt onderzocht is de ruimte die door de tekst ontstaat in de verbeelding van de lezer en die geduid kan worden als een imaginaire ruimte of als de narratieve wereld van de tekst.
- 3) Deze geconstrueerde ruimte van de tekst wordt in verbinding gebracht met de sociaal historische context van het ontstaan van de tekst.
  - Dit aspect hangt samen met het concept van reconstructie van de ruimte waarin een tekst ontstaan is. Aangezien deze lijn van onderzoek hier niet wordt gevolgd, speelt de sociaal historische context een andere rol. De context wordt namelijk wel in beschouwing genomen bij de duiding van de ruimtelijke aspecten in deze tekst. In de analyse over de ruimtelijke handeling van het scheiden van de schapen en bokken wordt bijvoorbeeld naar de sociaal historische achtergrond van het houden van schapen en geiten gekeken. Ook bij een locatieaanduiding als 'in de gevangenis' wordt gekeken naar de sociaal historische achtergronden van deze plaats.
- 4) Aandachtspunten qua ruimtelijkheid zijn de sociale aspecten van ruimte, mentale concepten van ruimte en de fysieke aspecten van ruimte.
  - Deze verschillende aspecten van ruimte zullen aan bod komen in deze studie in de hoofdstukken drie tot en met vijf.

1.3 Meerdere vormen van Critical spatiality

Zoals eerder aangegeven is de typering van Venter eigenlijk een te smalle definitie van wat *Critical spatiality* inhoudt. In de inleiding van *Constructions of space I* wordt namelijk door Berquist gesteld dat er meerdere *Critical spatialities* zijn. Hij geeft aan dat de benadering van ruimtelijkheid vanuit het gedachtengoed van Lefebvre en Soja de hoofdstroming vormt, maar dat er daarnaast andere ruimtelijke benaderingen zijn. Hij benoemt hierbij dat er ook niet-Westerse *spatialities* en feministische *spatialities* te onderscheiden zijn en dat er dus een veelvoud aan *Critical spatialities* is.⁷ Uit de inleidingen van *Constructions of space I* en *II* blijkt dat de idee van de gelaagdheid of multidimensionaliteit van ruimte de theoretische ruggengraat vormt van de benaderwijze.⁸ De gelaagdheid van ruimte is door Lefebvre uiteengezet in *La production d'espace*. Het boek *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* van Edward Soja is te zien als een reactie op, of een uitwerking van, het concept van Lefebvre. Hoe Lefebvre en Soja deze gelaagdheid van ruimte zien zal verder toegelicht worden in de hoofdstukken drie, vier en vijf.

Dat er in de werkwijze van *Critical spatiality* meerdere benaderingen van ruimtelijkheid worden gebruikt, blijkt ook bij bestudering van een aantal artikelen in de bundel *Constructions of Space II*. Connor gebruikt als methode concordant onderzoek naar het begrip 'stad' in verschillende Bijbelse teksten. Berquist gebruikt de drie niveaus van ruimtelijkheid van Soja om de stad Jeruzalem te beschrijven. Graham gebruikt zowel Lefebvre als Soja om de architectuur en het historische gebruik van een kerkruiene te reconstrueren. Boer gebruikt het begrippenkader van Lefebvre om het geboorteverhaal van Samuël te duiden. Maier gebruikt de ideeën van Lefebvre over de verhouding tussen lichaam en ruimte en verbindt deze met een linguïstische theorie van Lakoff. Lopez poogt door middel van het concept van '*Thirdspace strategies*' van Soja de gedachtewereld van de auteurs

---

⁷ Jon L. Berquist and Claudia V. Camp, eds., *Constructions of Space I : Theory, Geography, and Narrative* (New York: T & T Clark International, 2007) 5-9.

⁸ Jon L. Berquist and Claudia V. Camp, eds., *Constructions of Space I : Theory, Geography, and Narrative* (New York: T & T Clark International, 2007).; Jon L. Berquist and Claudia V. Camp, eds., *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces* (New York: T & T Clark, 2008).

van Henoch en Daniël tot leven te wekken. Deze voorbeelden maken duidelijk dat *Critical spatiality* een breed begrip is en dat er een diversiteit aan studies onder deze noemer te scharen is.

1.4 Critical spatiality in deze studie

In een groot gedeelte van de artikelen neemt het gedachtegoed van Lefebvre en/of Soja een belangrijke plek in. Met name de idee van de gelaagdheid van ruimte, dat door Lefebvre en Soja op eigen wijze uitgewerkt is, is een belangrijk concept in de methodologie. Ook in deze studie zal de idee van gelaagdheid van ruimte gebruikt worden. Uit het artikel van Boer over Samuël en de studie van Maier over Klaagliederen, komt nog een ander aspect van ruimte naar voren: de lichamelijkheid van ruimte. Boer belicht met behulp van Lefebvre de samenhang tussen de verschillende niveaus van ruimte, de lichamelijkheid van ruimte en de ritmiek van het leven.⁹ Deze aan Lefebvre ontleende samenhang zal worden toegelicht in hoofdstuk vier van deze scriptie en zal ook gebruikt worden bij de duiding van de tekst uit Mattheüs.

Het concept van de gelaagdheid van ruimte en de lichamelijkheid van ruimte zullen dus worden gebruikt om de ruimtelijke aspecten in de tekst van Mattheüs te duiden. In deze studie wordt echter ook gekeken naar de imaginaire ruimte die ontstaat bij de lezer van de tekst. Dit is binnen '*Critical spatiality*' niet de meest gangbare insteek, maar past zeker wel binnen de diversiteit die kenmerkend is voor *Critical spatiality*. In deze studie wordt voor het proces van verbeelding, dat getypeerd kan worden als het creëren van een narratieve wereld, gebruik gemaakt van begrippen en concepten uit de cognitieve narratologie. Deze invalshoek is binnen *Critical spatiality* gedeeltelijk terra incognita, maar er zijn wel aanknopingspunten om concepten uit de cognitieve narratologie aan *Critical spatiality* te verbinden. In het eerder genoemde artikel van Maier wordt de idee van lichamelijkheid van ruimte bij Lefebvre in verbinding gebracht met de idee van lichamelijkheid van taaluitingen bij

---

⁹ Roland Boer, "Henri Lefebvre, the Production of Space in 1 Samuel," in *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*, eds. Jon L. Berquist and Claudia V. Camp (New York: T & T Clark, 2008), 78-101.

Lakoff.¹⁰ De connectie tussen Lefebvre en Lakoff, zoals die benoemd wordt bij Maier, is zeer relevant, aangezien er een duidelijke connectie is tussen de benadering van Lakoff en bepaalde studies op het terrein van de cognitieve narratologie. In het volgende hoofdstuk zal dit aspect verder uitgewerkt worden. De lichamelijkheid van ruimte en van taaluitingen vormt daarmee een uitgangspunt voor een *Critical spatiality* waarin de cognitieve narratologie wordt verbonden aan de ideeën van ruimtelijkheid van Lefebvre en Soja.

1.5 Conclusie

De onderzoeksmethode in deze studie is te scharen onder de noemer *Critical spatiality*. Het uitgangspunt van deze studie vormt de tekst van Mattheüs 25:31-46. De ruimtelijke aspecten in de tekst van deze perikoop zullen onderzocht worden. Deze studie beoogt niet om tot een reconstructie te komen van de ruimte waarin de tekst ontstaan is, maar wil de narratieve wereld die ontstaat bij de lezer onderzoeken. Hoe de narratieve wereld van Mattheüs 25 tot stand komt, wordt primair onderzocht met behulp van concepten uit de cognitieve narratologie. Om de ruimtelijke aspecten in de tekst en de ruimtelijkheid van de narratieve wereld te duiden wordt zowel gebruik gemaakt van narratieve concepten als van de ruimtelijke concepten van Lefebvre en Soja. Het verband tussen de ruimtelijke aspecten in de tekst en de imaginaire ruimte die ontstaat bij de lezer zal onderzocht worden vanuit een *Critical spatiality* waarin concepten van de gelaagdheid en de lichamelijkheid van ruimte verbonden worden met concepten die samenhangen met het tot stand komen van een narratieve wereld.

In het volgende hoofdstuk zal een aantal aspecten van ruimtelijkheid in teksten alsmede concepten die samenhangen met het tot stand komen van narratieve wereld worden toegelicht. In de hoofdstukken drie tot en met vijf wordt verder ingegaan op de ideeën over ruimte van Lefebvre en Soja.

---

¹⁰ Christl M. Maier, "Body Space as Public Space," in *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*, eds. Jon L. Berquist and Claudia V. Camp (New York: T & T Clark, 2008) 119-122.

2 De ruimtelijkheid in taal, tekst en narratief.

In het vorige hoofdstuk werden de hoofdlijnen van het theoretische kader van deze studie uiteengezet en werd ingegaan op hoe de benaderwijze van *Critical spatiality* in deze studie gebruikt wordt. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op drie aspecten van ruimtelijkheid in teksten. Allereerst wordt met behulp van een model van Ryan beschreven welke ruimtelijke elementen in een tekst te onderscheiden zijn. Vervolgens wordt ingegaan op de wijze waarop een narratieve ruimte of een narratieve wereld tot stand komt. Ten derde wordt gekeken naar het karakter van tekstuele beschrijvingen van ruimte.

2.1 Aspecten van ruimtelijkheid in teksten

Een goed startpunt voor dit hoofdstuk over ruimtelijkheid in teksten is het artikel 'Space' van Marie-Laure Ryan in *The living handbook of narratology*. Ryan geeft in dit artikel een overzicht van verschillende benaderwijzen van ruimte in narratologie. Zij refereert hierbij in het bijzonder aan benaderingen met een cognitief narratologische insteek.¹¹ In de cognitieve narratologie worden concepten uit de klassieke narratologie in verbinding gebracht met ideeën en bevindingen uit disciplines die zich bezig houden met de werking van de cognitie. De vakgebieden waartoe cognitieve narratologie zich wil verhouden zijn onder andere de cognitieve psychologie en de kunstmatige intelligentie. In het artikel geeft Ryan een begrippenkader voor de analyse van de verschillende aspecten van narratieve ruimte dat door haar getypeerd wordt als een synthese van bestaande benaderingen.¹² Dit model van ruimtelijkheid is goed toe te passen binnen deze studie.

---

¹¹ Bijvoorbeeld als zij verwijst naar Herman, Fauconnier, Turner en Emott & Alexander

¹² Marie-Laure Ryan, "Space," in *The Living Handbook of Narratology*, ed. Peter Hühn (Hamburg: Hamburg University Press, 2012) § 8-14. hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php?title=Space&oldid=1708.

2.1.1 Toepassing van de aspecten van ruimtelijkheid in teksten in deze studie

Hieronder worden de verschillende begrippen uit het model van Ryan toegelicht en wordt per onderdeel toegelicht hoe dit gebruikt kan worden bij de analyse van de tekst uit Mattheüs.

- 1) 'Spatial frames': In een narratief zijn er gebeurtenissen en handelingen. De verschillende directe achtergronden waarin deze handelingen plaats vinden zijn de *spatial frames*. Deze frames kunnen heel scherp afgebakend zijn, maar ook in elkaar overlopen.
  - In de analyse van de tekstuele ruimtelijkheid zal het concept van de *spatial frames* gebruikt worden. De perikoop in Mattheüs 25 kan namelijk gezien worden als een sequentie van *spatial frames*. Het ruimtelijke kader van Jezus die voor zijn leerlingen een rede houdt op de Olijfberg is duidelijk te onderscheiden van het ruimtelijke kader van de Mensenzoon die komt in heerlijkheid en dit kader is weer te onderscheiden van dat van een herder die schapen en geiten van elkaar scheidt enzovoort.
- 2) 'Setting': Dit is de sociologische, historische en geografische achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt.
  - Eerder werd al gesproken over de sociaal historische context van de tekst. Bij de setting gaat het meer over de sociaal historische achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt. Voor de duiding van de perikoop van Mattheüs is de plaatsing van deze tekst in het evangelie en het type van de tekst van belang. Ook is de plaatsing in de tijd van de verschillende verhaalonderdelen van belang.
- 3) 'Story space': Dit is de ruimte die relevant is voor het plot, en die weergegeven wordt door handelingen en gedachten van de verschillende karakters. Het bestaat uit alle *spatial frames* en alle andere locaties die direct of indirect zijn weergegeven in de tekst.
  - Ook het concept van *story space* is relevant voor de analyse van Mattheüs 25. Dit begrip hangt namelijk samen met die ruimtelijke aspecten in de tekst die niet direct bepalend zijn voor de verschillende *spatial frames*, maar wel belangrijk zijn voor het plot en voor het construeren van een narratieve wereld. Ook in Mattheüs spelen dergelijke ruimtelijke aspecten een rol. Voorbeelden daarvan zijn expliciete locaties als 'koninkrijk' en 'gevangenis', maar ook ruimtes die geïmpliceerd worden door de tekst in Mattheüs zoals een ziekbed of de plek waar iemand je vraagt om eten of drinken.

4) 'Narrative world' of 'story world': De *story world* komt tot stand in de verbeelding van de lezer. Dit is de *story space* die wordt aangevuld met de kennis en ervaring van de lezer. De *story space*, die gefragmenteerd is, wordt door middel van de verbeelding omgezet in een coherent, logisch samenhangend geheel, de narratieve wereld.¹³

- Dit onderdeel van het model is belangrijk om het proces van het tot stand komen van een imaginaire wereld te kunnen duiden. Niet alleen dat wat in de tekst staat, maar ook dat wat er niet staat is van belang. Ook de kennis en ervaring van de lezer spelen een rol in dit proces. Om dit proces van verbeelding verder te duiden en toe te kunnen passen voor Mattheüs 25 zal dit aspect verder uitgewerkt worden met behulp van concepten uit de cognitieve narratologie.

5) 'Narrative universe': Een tekst kan naast de *narrative world*, de wereld die als werkelijk gepresenteerd wordt in een tekst, nog andere werelden bevatten. Werelden die geconstrueerd kunnen worden op basis van overtuigingen, gedachten, angsten, dromen et cetera van de karakters.

- Dit concept is van minder belang in deze studie. Wellicht zou het in verbinding gebracht kunnen worden met het zich voorstellen van een wereld die rechtvaardiger is of met de hoop op een betere wereld. Ook zou de tekst het beeld van een wereld voorbij het oordeel kunnen oproepen.

---

¹³ "conceived by the imagination as a coherent, unified, ontologically full and materially existing geographical entity, even when it is a fictional world that possesses none of these properties" Marie-Laure Ryan, "Space," in *The Living Handbook of Narratology*, ed. Peter Hühn (Hamburg: Hamburg University Press, 2012)(par. 8-14). hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php?title=Space&oldid=1708.

2.2 Het scheppen van een narratieve wereld

Bij de bespreking van het model van Ryan in de vorige paragraaf bleek dat vooral het vierde punt een nadere uitwerking behoeft. Het gaat dan om de vraag hoe bij de lezer een narratieve wereld tot stand komt. Ryan stelt dat het fragmentarische beeld dat geschetst wordt in een tekst resulteert in een coherente narratieve wereld of zelfs een narratief universum in het denken van de lezer.

Wanneer dit concept toegepast wordt op de perikoop uit Mattheüs kan dit in vraagvorm als volgt geformuleerd worden: Op welke wijze ontstaat er bij het lezen van de fragmentarische tekstuele beschrijving uit Mattheüs 25: 31-46 een coherente narratieve wereld bij de lezer?

In het boek *Basic elements of narrative* wijdt Herman een geheel hoofdstuk aan het proces van wat hij typeert met 'narrative worldmaking' en 'building storyworlds'. Hij beschrijft met behulp van een concept van Richard Gerrig hoe dit proces gezien kan worden als het maken van een reis. De lezer kan gezien worden als iemand die vanuit een bepaalde locatie verplaatst wordt naar een andere plek, de wereld van het narratief. In deze beeldspraak is de lezer een reiziger die gebruik maakt van bepaalde middelen van vervoer en daardoor op een andere plek belandt. Door het narratief komt de lezer daarmee op een zekere afstand van zijn eigen wereld te staan. Vervolgens keert hij terug naar de plek van herkomst, maar is wel beïnvloed door de reis die hij heeft gemaakt.¹⁴ Deze beeldspraak geeft aan dat het niet alleen de tekst *an sich* is, die de narratieve wereld doet ontstaan, maar dat er een interactie ontstaat tussen de tekst en de lezer. Herman verbindt het concept van Gerrig aan de wijze waarop Segal de 'deictic shift theory' formuleert.¹⁵ De reis van de uitgangspositie naar de narratieve wereld en weer terug, vraagt van een lezer dat hij zijn positie in de narratieve wereld meerdere malen opnieuw moet lokaliseren. Segal noemt dat een verschuiving van het deïctische centrum. De positie die de lezer inneemt in de narratieve wereld kan daarmee in de loop van het narratief verschuiven op de assen van tijd en ruimte.

---

¹⁴David Herman, *Basic Elements of Narrative* (Chichester, U.K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009) 119-120.

¹⁵David Herman, *Basic Elements of Narrative* (Chichester, U.K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009) 123-125.

Hoe een lezer zichzelf positioneert in de ruimte en tijd van de narratieve wereld hangt samen met de locatie van de verschillende karakters in de loop van het narratief. Een benadering die de positionering van de karakters in een narratief op deze assen ruimte en tijd centraal stelt, is de 'contextual frame theory' van Emmott. In deze theorie gaat het om de plaatsing van de verschillende karakters in de narratieve sociale ruimte. Zij wijst erop dat het over het algemeen zo is dat verhalen slechts een gefragmenteerde weergave van de context bieden. De lezer moet de ontbrekende details aanvullen met een cognitieve representatie. Dit gegeven betreft ze onder andere op de vraag welke karakters op welk moment in het verhaal tegelijk participeren en of deze karakters verborgen of evident acteren.¹⁶ Het contextuele frame is niet statisch, maar ontwikkelt zich gedurende het verhaal. De tekst wordt hierbij in verband gebracht met de voorafgaande tekst en de algemene wereldkennis die bij de lezer aanwezig is.¹⁷ Dit verbinden van de tekst met daaraan voorafgaande tekst of met de kennis en ervaring van de lezer, is verder uitgewerkt door Turner. Hij wijst op het fenomeen 'blending'. Bij *blending* worden door het menselijke brein meerdere verhalen aan elkaar verbonden. Enerzijds is er de 'present story' het hier en nu van de lezer, anderzijds kan er sprake zijn van andere verhalen, herinneringen, een fantasieën et cetera. Wanneer de *present story* vermengd wordt met een of meer andere verhalen of gedachten is er sprake van *blending*. Vanuit dit proces van vermengen van verhalen kan weer een nieuw eigen verhaal ontstaan. Dit proces van *blending* is volgens Turner ook op Bijbelse verhalen toe te passen.¹⁸

---

¹⁶ Catherine Emmott, "Constructing Social Space: Sociocognitive Factors in the Interpretation of Character Relations," in *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, ed. David Herman (Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003) 303-304.

¹⁷ Catherine Emmott, "Constructing Social Space: Sociocognitive Factors in the Interpretation of Character Relations," in *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, ed. David Herman (Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003), 295-321.

¹⁸ Mark Turner, "Double-Scope Stories," in *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, ed. David Herman (Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003) 126-132.

2.2.1 Toepassing van het scheppen van een narratieve wereld in deze studie

Voor de perikoop uit Mattheüs 25 leveren deze benaderingen een aantal aanknopingspunten. Allereerst kan het beeld van een reis naar een narratieve wereld en terug behulpzaam zijn om te kijken naar de verschillende posities die een lezer zou kunnen innemen in het verloop van het verhaal. Ook de distantie tussen de eigen wereld en de narratieve wereld kan voor de lezer van Mattheüs een rol spelen. De daarmee samenhangende *deictic shift theory* is relevant om uit te leggen hoe bij de lezer de ervaring kan ontstaan zelf deel te worden van het verhaal. *De contextual frame theory* zal ingezet worden om te bekijken hoe de karakters in het verhaal geplaatst zijn op de assen van ruimte en tijd. Er zou sprake van *blending* kunnen zijn met bijvoorbeeld andere passages uit het Mattheüs evangelie. *Blending* kan daarnaast een rol spelen bij het betrekken van het narratief uit Mattheüs op het eigen leven of bij het betrekken van het eigen leven op de tekst.

2.3 Het beschrijven van ruimte door middel van taal

Het beschrijven van ruimte door middel van taal is een problematisch gegeven. Van den Heever gaat in zijn artikel specifiek in op de narratieve beschrijvingen van ruimte in religieuze teksten. Hij benoemt daarbij dat een narratieve tekst tegelijkertijd een ruimte kan representeren en nieuwe ruimtes kan construeren. Dit maakt volgens hem de duiding van ruimtelijkheid in een narratief een zeer complex proces.¹⁹ Ryan wijst in het eerder genoemde artikel op het probleem van de beperktheid van talige beschrijvingen van ruimte. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een andere publicatie van Ryan.²⁰ Ryan vroeg vijftig studenten om een kaart te tekenen van de stad die

---

¹⁹ Gerhard van den Heever, "Spatialising Practices: Theory, Text, Practice Towards a Redescriptive Companion to Graeco-Roman Antiquity—A Response," *Religion and Theology* 20, no. 3-4 (2013), 234-258.

²⁰ Anders Lisdorf, "Pole Position: Space, Narrative and Religion," in *Religious Narrative, Cognition and Culture, Image and Word in the Mind of Narrative*, eds. Armin W. Geertz and Jeppe Sinding Jensen (London: Equinox Publishing Ltd, SW11, 2011) 250-252. (Lisdorf bespreekt in zijn artikel het voorbeeld van Ryan); Marie Laure Ryan, "Cognitive Maps and the Construction of Narrative Space," in *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, ed. David Herman (Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003), 214-242.

beschreven wordt in de roman *Kroniek van een aangekondigde dood* van Gabriel Garcia Marquez. Deze opdracht resulteerde in allemaal verschillende kaarten, die een grote variëteit vertoonden qua ruimtelijke indeling van deze denkbeeldige stad. De ruimtelijke informatie uit de tekst van het boek werd dus door verschillende lezers anders geïnterpreteerd. Er werd onbewust geselecteerd uit de ruimtelijke informatie die in het boek te vinden was en de informatie die er was werd aangevuld door de lezer tot een coherent geheel. Voor deze studie is het dus een punt van aandacht dat de duiding van ruimtelijkheid in de tekst van Mattheüs niet zondermeer eenduidig is. Er is veel eerder sprake van een veelvoud aan interpretatiemogelijkheden.

Een ander aspect dat Ryan benoemt is het metaforische karakter van taal. Dit metaforische karakter van taal hangt samen met de symbolische lading die ruimtelijke aanduidingen in een narratieve tekst kunnen dragen. Ruimtelijke beelden in narratieve en poëtische teksten representeren dikwijls een niet ruimtelijke betekenis. Ryan refereert hierbij onder meer aan Lakoff en Johnson en aan Bachelards *Poetics of Space*.²¹ Ruimtelijke opposities als hoog/laag, open/gesloten, dichtbij/ver weg en links/rechts kunnen een niet ruimtelijke lading representeren. Ze dragen dan een betekenis als waardevol/niet waardevol, goed/slecht en sterfelijk/onsterfelijk. Daarnaast kunnen plaatsaanduidingen in de tekst in de narratieve wereld een symbolische betekenis dragen.²² In Mattheüs 24:3 wordt bijvoorbeeld de Olijfberg genoemd. Deze locatie zou als sec een geografische plaatsing geïnterpreteerd kunnen worden, maar zou ook een symbolische betekenis kunnen dragen.

---

²¹ Lakoff en Johnson zijn belangrijke representanten van het concept van het metaforische karakter van taal. In hun visie is er een duidelijke verbinding tussen dit metaforische karakter van taal en de manier waarop het menselijk brein werkt zie bijvoorbeeld Laura Salisbury, "Cognitive Studies." in *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*. Ryan, Michael (ed). Blackwell Publishing, 2011. Blackwell Reference Online. {bezocht op 18 maart, 2015

Studies van Lakoff en Johnson die relevant zijn in dit kader zijn onder andere "Metaphors we live by" uit 1980 dat het metaforische karakter van taal centraal stelt en "Philosophy of the flesh" uit 1999 dat het lichamelijke aspect van taaluitingen centraal stelt.

²² Marie-Laure Ryan, "Space," in *The Living Handbook of Narratology*, ed. Peter Hühn (Hamburg: Hamburg University Press, 2012)Ryan, par 3.1-3.3

In het vorige hoofdstuk kwam het lichamelijke aspect van ruimtelijke duidingen al ter sprake. Dit lichamelijke aspect van duidingen van ruimte, maar ook van ruimte zelf vormt een rode draad binnen deze studie, aangezien het een belangrijke schakel is in deze analyse van de narratieve wereld van Mattheüs 25:31-46. Ruimtelijke duidingen in een narratief zijn vaak in verbinding te brengen met het menselijk lichaam. Typeringen als onder en boven, links en rechts worden bepaald vanuit het lichaam. Ook in de cognitieve narratologie speelt de lichamelijke van ruimtelijke duidingen een rol. Het brein is onderdeel van het lichaam en de hypothese is dat het daarmee ook ruimte en teksten classificeert met het lichaam als referentiepunt.²³ De vraag of ruimtelijke duidingen in een narratief of narratieve ervaringen lichamen zijn hangt samen met een actueel onderwerp van debat in de psychologie. In de cognitieve psychologie en de neuro psychologie is er de afgelopen jaren een sterke stijging te zien in het aantal publicaties met 'embodied' of 'embodied cognition' als steekwoord. Kernpunt in het debat is vooral de mate waarin cognitie lichamen is, hoe dit functioneert en op welke wijze deze lichamen vast te stellen is²⁴ Een boeiende uitwerking van de lichamen van taalgebruik in narratieve teksten is te vinden in een artikel van Gibbs. Deze stelt dat metaforische duidingen in een narratief ons in staat stellen om ons te verplaatsen naar een andere wereld of een andere manier van denken. Hij ziet hierin duidelijk een rol weg gelegd voor het lichamen aspect van zowel de taal als de cognitie. De lichamen van het taalgebruik in een narratief vormt volgens Gibbs een belangrijk aanknopingspunt voor de lezer om zich met een verhaal te verbinden.²⁵

---

²³ Laura Salisbury, "Cognitive Studies." *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*. Ryan, Michael (ed). Blackwell Publishing, 2011. Blackwell Reference Online. (bezocht op 18 maart, 2015)

²⁴ Bradford Mahon, "What is Embodied about Cognition?" *Language, Cognition and Neuroscience* 30, no. 4 (2015), 420-429.; Rolf A. Zwaan, "Embodiment and Language Comprehension: Reframing the Discussion," *Trends in Cognitive Sciences* 18, no. 5 (5, 2014), 229-234.

²⁵ Raymond W. Gibbs, "Metaphor Interpretation as Embodied Simulation," *Mind & Language* 21, no. 3 (2006), 434-458.

2.3.1 Toepassing van het beschrijven van ruimte door middel van taal in deze studie

Voor de analyse van ruimtelijke tekst van Mattheüs 25 is een aandachtspunt dat de representatie van ruimte door middel van taal problematisch is. Een bepaalde duiding van de ruimtelijkheid in een narratieve tekst, en daarmee ook de duiding van ruimtelijkheid in deze studie, kan nooit de enige duiding zijn. Punten van aandacht bij de tekst uit Mattheüs zijn ruimtelijke metaforen en symbolische ladingen die bepaalde ruimtelijke duidingen kunnen dragen. Daarnaast is de verbinding tussen het lichamelijke aspect van taal, het lichamelijke aspect van de cognitie en het lichamelijke aspect van ruimte een interessante invalshoek.

2.4 Conclusie

Het begrippenkader van Ryan is zeer geschikt om te gebruiken voor het in kaart brengen van de ruimtelijke elementen in de tekst van Mattheüs 25:31-46. Het model is behulpzaam om de verschillende ruimtelijke aspecten die expliciet, maar ook impliciet in de tekst aanwezig zijn te onderscheiden.

Een belangrijk concept in deze studie is het concept van *narrative worldmaking*. De narratieve wereld komt tot stand in de verbeelding van de lezer. Concepten die in deze studie gebruikt kunnen worden om het ontstaan van een narratieve wereld of imaginaire ruimte te duiden zijn: de metafoer van een reis naar een narratieve wereld, *deictic shift theory*, *blending* en de *conceptual frame theory*.

In het kader van talige duidingen van ruimte zijn de volgende aspecten van belang: het probleem van de beperktheid van talige beschrijvingen in een narratief, de vele interpretatiemogelijkheden van ruimtelijke duidingen, het metaforisch karakter van taal, symbolische duidingen van ruimtelijkheid en de lichamelijkheid van ruimtelijke duidingen in teksten.

De verschillende aspecten van ruimtelijkheid in teksten, de ruimtelijkheid van de narratieve wereld en ruimtelijkheid in taaluitingen die in dit hoofdstuk beschreven zijn, zullen later in deze scriptie weer terugkomen. Deze aspecten hangen vooral samen de representatie van ruimte door middel van taal of verbeelding. Hoe dit aspect van ruimte zich verhoudt tot andere aspecten van ruimtelijkheid zal blijken in de volgende hoofdstukken.

3 Theoretisch kader: Ruimtelijkheid bij Lefebvre

In het eerste hoofdstuk kwam de benaderwijze van *Critical spatiality* aan bod. In deze benaderwijze spelen de ideeën over ruimte van Lefebvre een belangrijke rol. In dit hoofdstuk zal ingegaan worden op Henri Lefebvre en diens ideeën over ruimtelijkheid in het boek *La production d'espace*. Concepten die behandeld worden zijn: ruimte als een sociaal product, ruimte en maatschappelijke ordening en het lichamelijke aspect van ruimte.

3.1 Henri Lefebvre en *La production d'espace*

Henri Lefebvre was een Frans denker die leefde van 1901 tot 1991. Hij heeft vele werken gepubliceerd op het gebied van geografie, sociologie en filosofie. Denkers die van invloed zijn op zijn werk zijn in de eerste plaats Marx, maar ook Nietzsche, Heidegger en Hegel.²⁶ Volgens Purcell wil Lefebvre met zijn werk een weg banen naar een betere samenleving.²⁷ Zijn bekendste werk is *La production d'espace* uit 1974. De bekendheid van dit werk werd nog veel groter na het verschijnen van de Engelse vertaling *The Production of Space* in 1991. *La production d'espace* staat in het oeuvre van Lefebvre zeker niet op zichzelf. Veel van zijn eerdere publicaties leiden ernaar toe en publicaties die erop volgen bouwen erop voort.²⁸

---

²⁷ Mark Purcell, "Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City," *Journal of Urban Affairs* 36, no. 1 (02, 2014).

"Lefebvre's political and intellectual project was to offer a critique of existing society in order to open up a path to another society, a possible world beyond capitalism, the state, and consumer society."

²⁸ Stuart Elden, "There is a Politics of Space because Space is Political: Henri Lefebvre and the Production of Space," *Radical Philosophy Review* 10, no. 2 (2007), 101-116.

De ideeënwereld over ruimte die zich in het boek ontvouwt is complex. Het is niet eenvoudig om grip te krijgen op wat Lefebvre heeft te zeggen over ruimte, aangezien Lefebvre geen helder systeem of schema aanlevert.²⁹ Verhelderend was de typering van Soja dat de opbouw van het boek te beschouwen is als een muziekstuk. Hij typeert het boek als een fuga.³⁰ Bij een fuga is er sprake van vaststaande structuur waarbij het hoofdthema altijd helder in beeld blijft, het is daarom wellicht beter om het boek niet zoals Soja te beschouwen als een fuga maar als een complexe symfonie van Beethoven.³¹ Bij een symfonie van Beethoven zijn er meerdere thema's die met elkaar in verbinding gebracht worden en speelt ritmiek een grote rol. Het hoofdthema wordt geëxposeerd en krijgt tegenthema's om zich mee te verhouden. In de doorwerking ontstaat er een complex web aan thema's, contrasubjecten, afgeleide motieven, inversies, tussenzinnen en reprises.³² Wanneer op deze manier naar het boek van Lefebvre gekeken wordt, zijn er telkens nieuwe verrassende aspecten te ontdekken. In dit hoofdstuk zal een aantal van de motieven uit de compositie van Lefebvre verder worden toegelicht.

---

²⁹ Highmore typeert het werk Lefebvre treffend: *"Reading Lefebvre can be a frustrating experience. Much of his work was dictated as he paced his office and it both gains and suffers from this form of production. On the one hand, it has a real liveliness and energy that is contagious for the reader; on the other hand, there are long rambling patches that can be unwieldy and difficult to navigate. Similarly, while the range of references and examples is exhilarating, the reader can feel that a good deal is expected of them as they dart from classical Greek philosophy to specific examples of French culture. Yet, like all great writing, the payoff is worth it. Lefebvre teaches by example, and reading his work is the best way of learning a dialectical approach that is sensitive to the creative potential buried in our most alienated social and cultural forms."* Highmore Ben, "Lefebvre, Henri." in *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory*. Ryan, Michael (ed). Blackwell Publishing, 2011, bezocht 20 maart 2015

³⁰ Edward W. Soja, *Thirdspace : Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* (Cambridge, Mass.; Oxford: Blackwell, 1996) 58. Zie ook het lemma "Fugue." in *The Oxford Dictionary of Music*, 2nd ed. rev.. *Oxford Music Online*. Oxford University Press, bezocht 20 maart 2015

³¹ Lefebvre verwijst in zijn boek op pagina 146 overigens zelf wel naar Beethoven als verkenner en ontwikkelaar van muzikale mogelijkheden en niet naar de grootmeester van de Fuga: Johann Sebastian Bach

³² Zie voor de complexiteit van de narratieve structuur van symfonieën van Beethoven: Mark Anson-Cartwright, "Beethoven: Structural Principles and Narrative Strategies," in *The Cambridge Companion to the Symphony*, ed. Julian Horton (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 174-189.

3.2 Ruimte is een sociaal product

Een cruciale stelling in het denken van Lefebvre over ruimte is de stelling: “(Sociale) ruimte is een (sociaal) product”.³³ Hij stelt hiermee in de eerste plaats dat ruimte een product is. Ruimte is iets dat wordt geproduceerd, ruimte wordt gemaakt. Ideeën van Karl Marx over productie, klassenstrijd en kapitaal resoneren in het werk van Lefebvre. Dit blijkt onder andere bij het bestuderen van de trefwoordenlijst achterin het boek. Er zijn tientallen verwijzingen naar Marx. Ook woorden als ‘klassenstrijd’, ‘kapitaal’, ‘arbeid’ en ‘productie’ komen regelmatig terug in de tekst.³⁴ Naast dat Lefebvre met zijn stelling aangeeft dat ruimte een product is, stelt hij dat ruimte sociaal is en een product is van sociale interactie.³⁵ Dit betekent dat de sociale verhoudingen vormend zijn voor ruimte, maar ook dat ruimte vormend kan werken voor sociale verhoudingen.

3.3 Elke samenleving heeft zijn eigen sociale ruimte

Lefebvre stelt dat elke samenleving zijn eigen ruimte produceert.³⁶ Dit houdt in dat er een interactie is tussen de fysieke aspecten van een ruimte en de sociale praktijk in die ruimte. Zo worden de sociale praktijk en de sociale verhoudingen weerspiegeld in de vormgeving van ruimte. Een mooi voorbeeld hiervan is het stadsgezicht van Utrecht. In de late Middeleeuwen werd het stadsgezicht van Utrecht sterk bepaald door de vele kerken en kloosters in de stad. In de stad waren verschillende invloedrijke Kapittels die verbonden waren aan een kerk. De bisschop van Utrecht was een belangrijk kerkelijk en wereldlijk leider. Met de bouw van de nieuwe toren van de Dom werd uiting gegeven aan de invloed van het Domkapittel, van de bisschop van Utrecht en van de stad zelf.³⁷ Het stadsgezicht met daarin de dominantie van deze kerk en toren vormde een weerspiegeling of

---

³³ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 26-33.

³⁴ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 435-454.

³⁵ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 26-30.

³⁶ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 31, 53.

³⁷ Hoven van Genderen, Bram van de, "Een toren van achter en van voren," in *Jaarboek Oud-Utrecht 1992* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1992), 150-171.

representatie van deze macht. Anno 2015 wordt de skyline van het centrum van Utrecht mede gedomineerd door een gigantisch bankgebouw, een groot kantoor van de gemeente Utrecht, een moskee en een groot muziekgebouw. Een andere maatschappij geeft aan ruimte een andere invulling en de indeling van de ruimte geeft een beeld van de verhoudingen in de maatschappij. Volgens Lefebvre geeft de vormgeving van ruimte ook een weerspiegeling van een meer verborgen niveau van diepe overtuigingen en waarden van een gemeenschap die de ruimte produceert.³⁸ In deze studie kan de idee dat ruimte en aanduidingen van ruimte een beeld geven van sociale verhoudingen en van machtsverhoudingen betrokken worden op de tekst uit Mattheüs.

3.4 De kloof tussen ideële en reële ruimte

Lefebvre ontwaart een kloof tussen de theorievorming over ruimte door математици en filosofen enerzijds en ruimte zoals die ervaren wordt in het dagelijks leven anderzijds. Het abstracte niveau waarop natuurwetenschappers en filosofen over ruimte spreken noemt hij 'ideële ruimte'. Deze ideële ruimte wordt uitgedrukt met behulp van mathematische categorieën en bestaat op een abstract mentaal niveau. Daartegenover staat 'reële ruimte'. Dit is de ruimte zoals die ervaren wordt, de ruimte van het sociale gebeuren.³⁹ Lefebvre wil de kloof tussen deze twee benaderingen van ruimte overbruggen door op een andere manier naar ruimtelijkheid te kijken. Hij signaleert dat ruimte een fysiek, een mentaal en een sociaal aspect heeft en dat de tweedeling tussen reëel en ideëel hier niet mee in overeenstemming is.⁴⁰ De dualiteit tussen reële en ideële ruimte wil hij doorbreken met een drieslag qua ruimtelijkheid te weten: 'la pratique spatiale', 'les représentations de l'espace' en 'les espaces de représentation'. Analoog aan deze begrippen is de drieslag 'l'espace perçu', 'l'espace conçu' en 'l'espace vécu'.⁴¹ Deze drie niveaus van ruimte zijn niet strikt van elkaar

---

³⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 53.

³⁹ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 1-16.

⁴⁰ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 11-14.

⁴¹ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 38-39.

te onderscheiden. Ze beïnvloeden elkaar en zijn als het ware drie verschillende brillen waarmee naar dezelfde ruimte wordt gekeken.⁴²

3.5 Lichaam en ruimte

Voor Lefebvre is de verhouding tussen het menselijk lichaam en de ruimte een zeer belangrijk gegeven. Het lichamelijke aspect van ruimte is een motief dat op verschillende manieren telkens terugkeert in het boek. Lefebvre stelt dat het lichaam de basis is voor de ordening van ruimte en dat ruimte wordt 'voortgebracht' vanuit het lichaam.⁴³ De eerder genoemde drieslag van ruimtelijkheid brengt hij dan ook in verbinding met het menselijk lichaam en het zintuiglijke aspect van het lichaam in het bijzonder.⁴⁴ Lefebvre stelt dat ruimte bepaald kan worden vanuit het lichaam en dat ruimte, of meer specifiek *mijn* ruimte allereerst *mijn* lichaam is en vervolgens *het andere* ten opzichte van mijn lichaam. Dat *andere* kan gezien worden als een spiegelbeeld, als een tegenover of als een schaduw van mijn lichaam.⁴⁵ Vanuit deze notie van de weerspiegeling van het zelf noemt Lefebvre in een kort bestek een aantal aandachtspunten: " 1.) *Symmetrie*: (lijnen en assen), duplicatie, reflectie en symmetrie versus asymmetrie, 2.) *Weerspiegelingen*: oppervlakte en diepte, geopenbaard versus verborgen, transparant en obscuur, 3.) *Taal*: Taal als verwijzing of reflectie, koppels van tegenstellingen, verwijzend naar of naar verwezen. 4.) *Bewustzijn* van jezelf en de ander: het eigen lichaam en het andere en het proces van vervreemding.

---

⁴² Kim Knott noemt het "three interconnected aspects which refer to the way in which space is perceived, conceived and lived by people" Kim Knott, "Spatial Theory and Method for the Study of Religion," *Temenos* 41, no. 2 (01/01, 2005a), 153-184.

⁴³ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 405.

Zie voor een succesvolle adaptatie van het lichamelijke aspect van ruimtelijkheid in religiestudies bijvoorbeeld: Kim Knott, "Spatial Methods," in *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, eds. Michael Stausberg and Steven Engler Taylor and Francis, 2011), 491-501. en Kim Knott, *The Location of Religion : A Spatial Analysis* (London; Oakville, Conn.: Equinox Pub., 2005).

⁴⁴ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 40.

⁴⁵ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 182-184.

5.) *Tijd*: tijd als ervaren of onbewust, repetitie en verandering. 6.) *Ruimte*: verbeeld/echt, producerend/geproduceerd, materieel/sociaal, direct/gemedieerd, verbinding/afscheiding et cetera.”⁴⁶

Lefebvre wijst ook op typering qua ruimte die samenhangen met de plaats van het lichaam in de ruimte. Hij noemt hierbij ‘onder en boven’ en de verbinding die dit heeft met de voeten en het hoofd, maar ook ‘links en rechts’ en de verbinding die er is met de handen. Ook wijst hij op de verschillende symbolische betekenissen die aan deze classificaties gegeven worden in verschillende culturele contexten.⁴⁷ De verbinding die Lefebvre maakt tussen het lichaam en hoe ruimte bepaald wordt vanuit het lichaam is een belangrijk gegeven binnen deze studie. Lefebvre heeft het hier primair over reële tastbare ruimte, over ruimte die ervaren en geleefd kan worden. Eerder in deze studie werd opgemerkt dat in de cognitieve narratologie ook gebruik gemaakt wordt van concepten die een samenhang zien tussen het lichaam en de ervaring van ruimte of een verbinding leggen tussen de lichamelijkheid van taal en de lichamelijkheid van de narratieve ervaring. Deze lichamelijkheid van zowel de reële ruimte als de narratieve ruimte vormt het verbindend element tussen beide invalshoeken.

---

⁴⁶ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 187. (mijn parafraze van de tekst)

⁴⁷ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 212-216.

3.6 De ritmiek van ruimte

Lefebvre benadert ook het aspect van ritme en de samenhang tussen het lichaam en ritme. Hij onderscheidt hierin evidente ritmes zoals het ritme van het hart, het ritme van de ademhaling, de ritmes in behoeften aan eten, drinken en slapen en meer verborgen ritmes, van seksualiteit, vruchtbaarheid, het sociale verkeer en de ritmiek van het denken. Er is sprake van een polyritmiek in frequenties en amplitudes. Niet alleen het lichaam heeft zijn eigen ritmiek, maar ook de sociale praktijk vertoont een polyritmiek.⁴⁸ Ook dit aspect van ritmiek biedt aanknopingspunten voor de analyse van Mattheüs 25. Ritmiek heeft ook alles te maken met tijd en met gewoontes, maar ook met onderbrekingen en momenten van begin en einde.

3.7 Conclusie

Lefebvre geeft een aantal zeer bruikbare benaderingen van ruimte in het kader van dit onderzoek. Ruimte is geen neutraal gegeven, maar ruimte hangt samen met symbolische waarden en met de ordening van een maatschappij waarin ruimte tot stand komt. Dezelfde ruimte kan op meerdere niveaus geduid worden. Er is een lichamelijk aspect aan ruimte. Ruimte kan benaderd worden met het lichaam als uitgangspunt. Belangrijke gegevens zijn hierbij: het onderscheid tussen het lichaam en 'de ander' of 'het andere', de ritmiek van het lichaam en de duiding van ruimtelijkheid vanuit de positionering van het lichaam in de ruimte. De lichamelijke van ruimte en van ruimtelijke duidingen, vormt een belangrijk verbindend element tussen bepaalde concepten uit de (cognitieve) narratologie en de benaderwijzen van ruimte door Lefebvre.

---

⁴⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 205-207.

4 Drie niveaus van ruimtelijkheid bij Lefebvre

In het vorige hoofdstuk werd de idee van de gelaagdheid van ruimte al genoemd. In dit hoofdstuk staan de drie niveaus van ruimtelijkheid zoals verwoord door Lefebvre centraal. Er zal ook ingegaan worden op de vraag in hoeverre dit model geschikt is voor de analyse van het tekstgedeelte uit Mattheüs.

4.1 *L'espace perçu, la pratique spatiale*

Het meest fysieke niveau van ruimtelijkheid noemt Lefebvre *l'espace perçu*. *Perçu* is het deelwoord van 'percevoir' waarvan de primaire betekenis 'waarnemen' is.⁴⁹ Dit niveau van ruimtelijkheid is het empirische niveau. Het is de ruimte zoals die door de tijd tot stand gekomen is en tot stand komt. Het is de natuurlijke ruimte.⁵⁰ Bij Lefebvre heeft dit niveau echter niet alleen een fysieke dimensie, maar ook een sociale dimensie. Een andere typering voor dit niveau van ruimtelijkheid is dan ook 'la pratique spatiale'. *L'espace perçu* is namelijk ook de ruimte zoals die gestalte krijgt in de dagelijkse routine van mensen en in de min of meer voorspelbare dagelijkse patronen in het gebruik van ruimte.⁵¹ Dit sociale aspect vormt het fundamenteel verschil tussen *L'espace perçu* en het concept van 'Firstspace' van Soja. Hierop zal later worden teruggekomen.

4.2 *L'espace conçu, les représentations de l'espace*

Het niveau van ruimtelijkheid dat samenhangt met concepten noemt Lefebvre *l'espace conçu*. *Conçu* is het deelwoord van 'concevoir'. Dit heeft twee uiteenlopende primaire betekenissen. De eerste betekenis is 'begrijpen' of 'verstaan' en de tweede betekenis is 'bedenken' of 'plannen'.⁵² Het conceptueel denken zou als overeenkomst gezien kunnen worden tussen beide betekenissen. Dit is

---

⁴⁹ Online Van Dale Fr-NI "percevoir"

⁵⁰ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 38.

⁵¹ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 33-34.

⁵² Online Van Dale Fr-NI "concevoir"

het domein van *les représentations de l'espace*. De representaties van ruimte zijn abstract evenwel spelen zij een rol in de sociale en politieke praktijk.⁵³ Ruimtes kunnen ook een ideologie representeren en dikwijls weerspiegelen zij de dominante orde in een maatschappij.⁵⁴ De representaties van ruimte staan in onderling verband en hoewel zij als concept vaststaan zijn zij tevens onderhevig aan een veranderingsproces.⁵⁵

4.3 L'espace vécu, les espaces de représentation

Het niveau van ruimtelijkheid waar het sociale aspect van ruimtelijkheid het meest aan het licht komt noemt Lefebvre *l'espace vécu*. 'Vécu' is het deelwoord van 'vivre' dat 'leven' betekent.⁵⁶ *L'espace vécu* is de geleefde ruimte. Dit is het domein van 'les espaces de représentation'. Dit zijn ruimten die betekenis geven en betekenis ontleen aan symbolen. Een evident voorbeeld van zo'n symbolische ruimte is een kerkgebouw, maar ook een slaapkamer zou te duiden kunnen zijn als een *espace de représentation* of een *espace vécu*. Ook deze ruimte kan gezien worden als een plek die samenhangt met een symbolische laag van het leven, of als een plek waar het evidente geconfronteerd wordt met het onderbewuste. Dit niveau van ruimtelijkheid heeft namelijk ook te maken met de diepere overtuigingen die er leven in een gemeenschap of bij individuen in een gemeenschap.⁵⁷ Lefebvre stelt over dit niveau dat dit de laag is waar psychoanalytici en antropologen hun onderzoek naar doen zonder zelf daarbij altijd te beseffen dat ze daarmee een dimensie van ruimtelijkheid onderzoeken.⁵⁸ Het is ook het niveau van ruimte waar de niet dominante krachten in de maatschappij, de dikwijls onzichtbare subversieve krachten tot leven komen. Het is ook de ruimte

---

⁵³ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 41.

⁵⁴ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 41-46 en 287-291.

⁵⁵ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 41.

⁵⁶ Online Van Dale Fr-NI "vivre"

⁵⁷ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 33 en 39.

⁵⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991)41.

van de verbeelding en van droombeelden en daarmee is het ook het domein dat de potentie tot radicale veranderingen in zich draagt.⁵⁹

4.4 Probleem van codering en decodering

Volgens Lefebvre kan er sprake zijn van het lezen van ruimtes en van codering en decodering van ruimtes. Het coderen en decoderen van ruimtes is een uiterst complex proces. Er is sprake van een grote diversiteit aan sociale en historische contexten en een grote variëteit aan coderingssystemen.⁶⁰ Hij benoemt ook de beperkingen die er zijn in dit proces en dat verschillende codes tegelijk een rol kunnen spelen. Over het coderen van ruimte met behulp van taal benoemt hij de ambiguïteit en de beperkingen van taal voor het coderen en decoderen van ruimte.⁶¹

4.5 De perikoop uit Mattheüs als *représentation d'espace*

Een tekst als Mattheüs 25: 31-46 kan in de terminologie van Lefebvre gezien worden als een *représentation d'espace*. De tekst wordt dan gezien als een conceptuele benadering van ruimte, een *espace conçu*. Volgens de zienswijze van Lefebvre kan een *espace conçu* niet op zichzelf bestaan.⁶² Dit betekent dat deze tekst als *espace conçu* ook een *espace perçu* en een *espace vécu* met zich meebrengt. In de methodologie van *Critical spatiality* wordt onder andere dit uitgangspunt gebruikt om tot een reconstructie te komen van de ruimte waarin de tekst ontstaan is. Dit is op zich een interessante insteek, maar in de praktijk blijkt dit een lastige opgave. Zoals hierboven vastgesteld wijst Lefebvre zelf al op de problematiek van het coderen van ruimte en decoderen van representaties van ruimte.

---

⁵⁹ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 35-53.

⁶⁰ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 16-18.

⁶¹ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991) 142-143 en 160-164.

⁶² Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991). 73-79

Wanneer Bijbelse teksten worden benaderd als representaties van ruimte of als conceptuele ruimtes blijkt dat het uiterst complex is om deze teksten in verbinding te brengen met de andere momenten van ruimtelijkheid. Alleen al de plaatsing van de context van een bepaald tekstgedeelte op de assen van ruimte en tijd is al zeer gecompliceerd. De exacte ontstaanssituatie is dikwijls ambigu. Dit blijkt onder meer uit de uiteenlopende visies over het proces van ontstaan en redactie van Bijbelse teksten. Het is derhalve niet verwonderlijk dat een tekst in veel gevallen zeer beperkt toegang biedt tot het waarneembare niveau van de ruimte waarin een tekst ontstaan is. Ook over *l'espace vécu* van de tekst en de ruimtelijke uitwerking van de bewuste en onderbewuste overtuigingen van de groepering of maatschappij waarbinnen een tekst is ontstaan, is weinig met stelligheid aan een tekst te ontleen. Is de idee van gelaagdheid van ruimte zoals Lefebvre dit voorstelt dan wel te gebruiken voor de analyse van deze tekst? Wanneer we deze tekst willen gebruiken als toegang tot de sociale ruimte waarin deze tekst is ontstaan, zijn er mijns inziens onvoldoende aanknopingspunten in deze tekst.

De tekst kan wel op een andere manier benaderd worden vanuit het begrippenkader van Lefebvre. De gelaagdheid van ruimte is wel te gebruiken als deze benaderwijze verbonden wordt met de bredere context van de ruimtelijke ideeën van Lefebvre. Lefebvres benaderwijze wil de kloof tussen de abstracte concepten van de ideële ruimte en de tastbare realiteit van de geleefde ruimte overbruggen. Als de tekst als alleen een abstractie van ruimte gezien wordt is Lefebvre eigenlijk onbruikbaar. Maar wanneer deze als een fysieke realiteit wordt voorgesteld wordt het begrippenkader van Lefebvre een boeiend interpretatie kader.⁶³ In hoofdstuk twee werd ingegaan op ruimtelijke aspecten in een narratieve tekst en de ruimtelijke aspecten van de narratieve wereld. Hierbij werd gesteld dat het ontstaan van een narratieve wereld voor is te stellen als een reis naar

---

⁶³ Een goed voorbeeld van deze benadering van een Bijbelse tekst is te zien in het artikel van Boer over het geboorteverhaal van Samuel: Hij betreft in dit artikel zowel de visie van Lefebvre op de lichamelijke en de ritmiek van ruimte als de idee van gelaagdheid van ruimtelijkheid op het geboorteverhaal van Samuël.

Boer, *Henri Lefebvre, the Production of Space in 1 Samuel*, 78-101

een andere plaats en dat de wereld van het narratief ook te duiden is als een imaginaire ruimte. De locaties op deze reis of de imaginaire ruimte van het narratief zijn te bestuderen met behulp van het begrippenkader over de gelaagdheid van ruimte van Lefebvre. Deze gelaagdheid van ruimte in de narratieve wereld hangt dan nauw samen met andere aspecten van ruimtelijkheid zoals de lichamelijkheid van ruimte, de ritmiek van ruimte, de symbolische betekenis van ruimte, en de verbinding tussen ruimte en sociale verhoudingen.

4.6 Conclusie

Het begrippenkader van Lefebvre over de gelaagdheid van ruimte is niet zondermeer te verbinden aan een narratieve tekst. De drie niveaus van ruimtelijkheid vormen een onderdeel van een integrale zienswijze op ruimte en zijn onlosmakelijk verbonden met andere aspecten van ruimtelijkheid, zoals de productie van ruimte, de lichamelijkheid van ruimte, de ritmiek van ruimte, de symboliek van ruimte en de verbinding tussen reële en ideële ruimte. Wanneer het concept van de gelaagdheid van ruimte wordt verbonden met andere aspecten van ruimtelijkheid biedt het een boeiend interpretatiekader voor de ruimtelijkheid van de narratieve wereld van Mattheüs 25: 31-46.

5 Soja, Lefebvre en Critical Spatiality

In het vorige hoofdstuk werd ingegaan op de gelaagdheid van ruimte zoals deze verwoord is door Henri Lefebvre. In de methodiek van *Critical spatiality* speelt naast de visie op ruimte van Lefebvre, de perceptie op de gelaagdheid van ruimte van Edward Soja een belangrijke rol. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de 'trialectiek van ruimte' zoals verwoord door Edward Soja in *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-imagined places*. Verder zal worden ingegaan op hoe deze trialectiek verschilt van de drievoudige gelaagdheid van ruimte bij Lefebvre. Daarnaast zal het onderwerp marginaliteit belicht worden vanuit de perceptie van Soja.

5.1 De trialectiek van ruimte bij Soja

Soja laat zich inspireren door drie momenten van ruimtelijkheid bij Lefebvre. Hij ontleent hieraan een trialectiek van ruimtelijkheid. De trialectiek bestaat uit 'Firstspace', 'Secondspace' en 'Thirdspace'. Er is verwantschap met de indeling die Lefebvre maakt in *l'espace perçu*, *l'espace conçu* en *l'espace vécu*. *Firstspace* is het fysieke, positieve aspect van ruimte, *Secondspace* is de conceptuele imaginaire ruimte, of de ruimte zoals deze door mensen waargenomen, bedacht of verstaan wordt. *Thirdspace* is bij Soja is de ruimte zoals deze ervaren of beleefd wordt. Hierbij gaat het om de wijze waarop mensen daadwerkelijk leven in ruimte en gebruik maken van ruimte.⁶⁴

5.2 Gelaagdheid van ruimte in Constructions of space: Soja versus Lefebvre

Uit de inleiding van *Constructions of Space II* van Claudia Camp blijkt dat in de methodologie van *Critical spatiality* Lefebvre veelal gelezen wordt vanuit het werk van Edward Soja.⁶⁵ Soja als sleutel tot Lefebvre is niet specifiek voor *Critical spatiality*, maar een wijder verbreid gegeven. Het is echter niet geheel onomstreden. Kelden signaleert bijvoorbeeld dat hoewel Soja een zeer belangrijke bijdrage

---

⁶⁴ Soja, *Thirdspace : Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* 78-82

⁶⁵ Berquist, *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*, 1-4.

heeft geleverd aan het bekendmaken van het werk van Henri Lefebvre, hij er tevens voor gezorgd heeft dat de perceptie van diens werk versmald en versimpeld is. Als voorbeeld noemt Kelden de trialectiek van ruimte zoals verwoord door Soja en in het bijzonder het concept van *Thirdspace*. Hij signaleert hierbij duidelijke verschillen tussen dit concept en opvattingen qua ruimtelijkheid bij Lefebvre.⁶⁶ Opvallend is dat ook in de methodologie van *Critical spatiality* de benaderingen van Lefebvre en Soja vrijelijk door elkaar gebruikt worden en dat het onderscheid tussen de beide denkwijzen dikwijls niet helder is. In de inleiding van Camp komt bijvoorbeeld een formulering voor die de zienswijze van Lefebvre en Soja min of meer gelijk stelt.⁶⁷ Door deze formulering lijkt het alsof de idee van *Thirdspace* zowel bij Soja als bij Lefebvre te vinden is. Hoewel Soja in het boek *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-imagined places* vaak refereert aan het gedachtegoed van Lefebvre is het concept van *Firstspace*, *Secondspace* en *Thirdspace* duidelijk anders de drieslag van de niveaus van ruimte die Lefebvre benoemt. De idee dat *Thirdspace* een 'privileged position' zou hebben of dat in de *Thirdspace* de *Firstspace* en *Secondspace* tezamen komen, staat haaks op het concept van Lefebvre die geen rangorde in ruimtelijkheid maakt en ook de scheiding tussen fysiek, mentaal en sociaal niet zo scherp laat samenvallen met de niveaus van ruimtelijkheid als Soja. Deze methodologische onduidelijkheid bij de methode van *Critical spatiality* blijkt pijnlijk evident in een tabel in een artikel van William Deal in dezelfde bundel. Deze tabel geeft totaal onterecht de indruk dat alleen de terminologie van Soja en Lefebvre verschilt, maar dat ze verder precies hetzelfde bedoelen en op dezelfde manier niveaus van ruimtelijkheid

---

⁶⁶ Stuart Elden, "Politics, Philosophy, Geography: Henri Lefebvre in Recent Anglo-American Scholarship," *Antipode* 33, no. 5 (2001), 809-825. doi:10.1111/1467-8330.00218. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8330.00218>.

⁶⁷ Berquist, *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*, 4
"Analogously, for Soja as for Lefebvre before him, *Thirdspace* is not simply, with *First* and *Secondspace*, an integral component of all spatiality; it also has a privileged position as a space of radical openness, the space of social struggle"

onderscheiden.⁶⁸ In de receptie van de verschillende bundels van *Constructions of Space* blijkt deze kritiek op de methodologie niet.⁶⁹

5.3 De trialectiek van ruimte als sleutel tot Lefebvre

Wanneer men Lefebvres *Production d'espace* gaat lezen vanuit Soja's concept van de trialectiek van ruimte gaat dit botsen. Soja maakt namelijk een scherpe scheiding tussen het fysieke, mentale en sociale aspect van ruimte en verbindt deze aspecten een op een met *Firstspace*, *Secondspace* en *Thirdspace*. Lefebvre is daarentegen veel organischer in zijn beschouwing van ruimte. Hij benadert ruimte vanuit de complexiteit en de samenhang die er is tussen de momenten of aspecten van de productie en reproductie van ruimte. Cruciaal voor het verstaan van de ideeën over ruimte van Lefebvre is niet alleen de gelaagdheid van ruimte, maar ook de organische eenheid van ruimte en de lichamelijke en de ritmiek van sociale ruimte. Dit betekent niet dat het werk van Soja hiermee minder waardevol wordt. Soja's concept van *Thirdspace* en zijn trialectiek heeft zijn eigen kracht. De trialectiek is helder gedefinieerd en concreet. Als analytisch model voor ruimte is het eigenlijk veel praktischer en eenduidiger dan de momenten van ruimtelijkheid van Lefebvre. Echter, voor deze studie zijn niet alleen de verschillende niveaus van ruimtelijkheid van belang, maar juist de samenhang tussen de gelaagdheid van ruimte, de lichamelijke van ruimtelijkheid en de ritmiek van ruimtelijkheid zoals deze bij Lefebvre te vinden is.

---

⁶⁸ Jon L. Berquist and Claudia V. Camp, eds., *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces* (New York: T & T Clark, 2008) 176.

⁶⁹ Zeer positief is bijvoorbeeld: Mark Sneed, "Constructions of Space. I, Theory, Geography, and Narrative," *Bible & Critical Theory* 5, no. 2 (06/01, 2009). Gebalanceerder maar ook weinig kritisch is bijv. Eric C. Stewart, "New Testament Space/Spatiality," *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 42, no. 3 (August 01, 2012), 139-150. Ook Deal in Deal, *Theory for Religious Studies* is weinig kritisch naar *Critical spatiality*.

5.4 Thirdspace en marginality

Eerder stelde ik al dat het concept van *Thirdspace* zijn eigen kracht heeft. Een van de aspecten die Soja verbindt aan *Thirdspace* is het begrip 'marginaliteit'. Ook bij Lefebvre vinden we het punt van de tegenstelling tussen het centrum en de marge, als hij het heeft over 'de as van centraliteit en periferie'. Bij Lefebvre ligt het accent op het centrum en de macht die deze over de periferie heeft. Soja neemt dit motief van Lefebvre en keert het als het ware om door dit motief in verbinding te brengen met feministische studies van onder andere bell hooks.⁷⁰ Soja duidt met bell hooks de marginaliteit juist als positief. Hij vestigt de aandacht op haar beschrijving van de marge als centrum van verzet tegen onrecht en als plaats van creativiteit en daarmee ook van macht.⁷¹ Hij citeert een artikel dat de veelzeggende naam draagt: 'Choosing the Margin as a Space of Radical Openness'.⁷² bell hooks benoemt hierin een onderscheid dat gemaakt kan worden tussen een marginaliteit waar je in gedrukt wordt door dominante machten en een marginaliteit die een bewuste keuze wordt. Een marginaliteit waar je terecht komt door je door de pijn en het lijden heen te worstelen. En waardoor je verandert naar een nieuwe creativiteit en openheid.⁷³ Dit idee van hooks verbindt Soja aan zijn idee van *Thirdspace*. *Thirdspace* is dan een aspect van ruimte dat marginaliteit als aspect in zich kan hebben en daarmee wordt *Thirdspace* een plaats is van radicale openheid en creativiteit.

---

⁷⁰ 'bell hooks' is een pseudoniem en wordt bewust zonder hoofdletters geschreven.

⁷¹ Soja, *Thirdspace : Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* 100-105

⁷² Edward W. Soja, *Thirdspace : Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* (Cambridge, Mass.; Oxford: Blackwell, 1996)105.

⁷³ bell hooks, *Yearning : Race, Gender, and Cultural Politics* (Boston, MA: South End Press, 1990)153.

5.5 Conclusie

In de methodiek van *Critical spatiality* lijkt het soms dat de benaderingen van de gelaagdheid van ruimte van Lefebvre en Soja vrijwel dezelfde zijn. Dit doet de eigenheid van de beide auteurs geen recht. Er zijn overeenkomsten, maar de zienswijze op ruimte van Soja op ruimte blijkt toch wel duidelijk te verschillen van die van Lefebvre. De niveaus van ruimte zijn bij Soja duidelijker afgebakend en ook aan de hand van andere criteria. Lefebvre benadert de verschillende niveaus juist meer vanuit een organische samenhang die nauw verweven is met ideeën over productie en reproductie en de lichamelijkheid van ruimte. Bij Soja valt daarnaast op dat hij groot belang hecht aan de marge, en marginaliteit ook op een zeer positieve wijze duidt.

Dit hoofdstuk vormt tevens het sluitstuk van het theoretische kader dat gebruik gaat worden om de narratieve wereld van Mattheüs 25: 31-46 in kaart te brengen en te duiden. In hoofdstuk één zagen we dat de benaderwijze in deze studie te duiden is als een vorm van *Critical spatiality*, waarin ideeën over ruimtelijkheid van Lefebvre en Soja verbonden worden met concepten die betrekking hebben op ruimtelijkheid in narratieve teksten. In hoofdstuk twee werd uiteengezet welke concepten gebruikt kunnen worden om de ruimtelijkheid in de tekst te analyseren en welke concepten uit de cognitieve narratologie gebruikt kunnen worden om te bestuderen op welke wijze de narratieve wereld van de tekst uit Mattheüs 25 tot stand komt.

De ruimtelijkheid in de tekst en de ruimtelijkheid van de narratieve wereld zal vooral bekeken worden vanuit de ideeën over ruimte uit 'La production d'espace' van Lefebvre die uiteengezet werden in hoofdstuk drie en vier. Om de verschillende niveaus van ruimte te duiden in de analyse van de tekst zal gebruik gemaakt worden van de drieslag: *la pratique spatiale, les représentations de l'espace en les espaces de représentation* en de trits: *l'espace perçu, l'espace conçu en l'espace vécu*. De vermenging van de invulling van de niveaus van ruimtelijkheid van Lefebvre en de trialectiek van ruimte van Soja wordt gemedend. De gelaagdheid van ruimte wordt verbonden met de idee van de lichamelijkheid van ruimte en de ritmiek van ruimte. Aan Soja wordt de conceptualisatie van het belang van marginaliteit ontleend.

6 De tekst van Mattheüs 25: 31-46

In dit hoofdstuk staat de tekst van Mattheüs 25: 31-46 centraal. Deze perikoop gaat in het Mattheüsevangelie vooraf aan het verhaal van het lijden en sterven van Jezus. Dit gedeelte vormt het slot van een rede die Jezus op de Olijfberg houdt voor zijn leerlingen. In dit hoofdstuk zal allereerst de afbakening van de perikoop, de plaats in het evangelie en de structuur van de tekst toegelicht worden. Daarna volgt de werkvertaling en wordt gekeken naar het karakter van de perikoop.

6.1 Afbakening en plaats in het evangelie

Als einde van de perikoop is Mattheüs 25:46 aan te wijzen. De afbakening aan het einde van hoofdstuk 25 is duidelijk aanwezig in de structuur van het Mattheüsevangelie. In hoofdstuk 26 begint namelijk een nieuwe episode in het verhaal. Dit is te zien aan een variant van een zinsnede die vaker in Mattheüs voorkomt: *Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς ...* In dit geval wordt het gecomplementeerd met *πάντας τοὺς λόγους τούτους*. Op de andere vindplaatsen in Mattheüs is het tweede deel van de zinsnede anders: in 7:28 *...τοὺς λόγους τούτους* 13:53 *... τὰς παραβολὰς ταύτας* en in 19:1 *... τοὺς λόγους τούτους*. Deze frases vormen telkens een overgang naar een andere episode in het verhaal. In Mattheüs 26:1 kan het gezien worden als een scheidend element tussen het laatste onderwijs dat Jezus geeft en het begin van het lijdensverhaal.⁷⁴ Wilkens ziet hierin een verbindend element binnen een tweeledige structuur van 'Wort und Tat'. Voor het laatste gedeelte van Mattheüs ziet hij dit vers als het schakelpunt tussen 24:1-25:46 enerzijds en 26:2 tot het einde van het evangelie in Mattheüs 28:20 anderzijds.⁷⁵ De verbinding tussen beide hoofdstukken blijkt uit onder andere uit de formulering in Mattheüs 26:2 waar staat dat de Mensenzoon (*ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*) overgeleverd wordt om gekruisigd te worden. Dit vormt een verbinding en een contrast

---

⁷⁴ Ulrich Luz, *Das Evangelium Nach Matthäus Teilband 3 Teilband 3* (Zurich: , Neukirchen-Vluyn : Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, 1997) 517.

⁷⁵ Wilhelm Wilkens, "Die Komposition Des Matthäus-Evangeliums," *New Testament Studies* 31, no. 01 (1985), 24-38. doi:10.1017/S002868850001290X.

ten opzichte van Mattheüs 25:31 waar aangekondigd wordt dat *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* zal komen in heerlijkheid met zijn engelen en dat hij zal zitten op de troon van zijn heerlijkheid.

Als begin van de perikoop is Mattheüs 25:31 aan te wijzen. Mattheüs 25: 31-46 staat in nauwe verbinding met het voorgaande gedeelte dat begint in Mattheüs 24:1. Nolland benoemt Mattheüs 25:31-46 als de climax van een partitie van het Mattheüs Evangelie die in Mattheüs 24:1 begint.⁷⁶ Luz gaat uitgebreid in op dit eschatologische discours en wijst er onder andere op dat Mattheüs 25:31-46 een onderdeel vormt van de rede die Jezus op de Olijfberg houdt voor zijn leerlingen.⁷⁷ Mattheüs 25: 31-46 is binnen dit grotere geheel wel een zelfstandig gedeelte. Het is duidelijk te onderscheiden van voorafgaande parabel van de talenten die in Mattheüs 25:30 wordt afgerond.

6.2 Structuur van de perikoop

De tekstuele structuur van Mattheüs 25: 31-46 is in te delen als een inleiding A), een slotgedeelte E) en daartussen een middendeel B)-D'). In de analyse van de ruimtelijkheid in de tekst en de ruimtelijkheid van de narratieve wereld zal in het volgende hoofdstuk een indeling in zes *spatial frames* gehanteerd worden. In het schema op de volgende bladzijde is weergegeven hoe de verdeling in *spatial frames* zich verhoudt tot de verschillende onderdelen van de tekst.

---

⁷⁶ John Nolland, *The "Gospel of Matthew" : A Commentary on the Greek Text* (Grand Rapids (Mich.): W.B. Eerdmans, 2005) 59-60.

⁷⁷ Luz, *Das Evangelium Nach Mattheus Teilband 3 Teilband 3*, 545

Tabel van de structuur van de perikoop en de *spatial frames*

	Deel	Frame
Olijfberg discours		I
Inleiding	A ⁱ .	II
Beeldspraak	A ^b .	III
Dialogoog 1	B	IV
	C	
	D	
Dialogoog 2	B'	V
	C'	
	D'	
Slot	E	VI

Frame I maakt geen deel uit van de perikoop maar geeft de context van de perikoop weer. De inleiding is op te delen in twee gedeelten. Het eerste deel Aⁱ) leidt de perikoop in, het tweede deel A^b wordt gevormd door de beeldspraak van de scheiding van de schapen en geiten. Vanwege de twee duidelijk verschillende ruimtelijke kaders in de inleiding wordt deze onderverdeeld in twee ruimtelijke frames, frame II en frame III. Het middendeel is te zien als een tweeluik. De beide delen zijn grotendeels symmetrisch qua opbouw en inhoud, maar vormen ook elkaars tegenpolen. Het eerste deel, B) tot D) is een dialoog tussen de koning en degenen rechts van hem en het tweede deel B' tot D' is een dialoog tussen de koning en degenen links van hem. In de werkvertaling is duidelijk te zien hoe B en B', C en C' D en D' corresponderen. Deze corresponderende delen zijn te typeren als drie binair oppositionele structuren. Ruimtelijk gezien zijn het twee sterk op elkaar lijkende frames, frame IV en frame V. Het slot E) is te zien als een concluderende zin of als een laatste *spatial frame*, frame VI. In de werkvertaling in de volgende paragraaf is de structuur van de tekst zichtbaar gemaakt.

6.3 Werkvertaling Mattheüs 25: 31-46

- 31 Aⁱ) Wanneer de Mensenzoon komt in zijn heerlijkheid en alle engelen met hem, dan zal hij zitten op de troon van zijn heerlijkheid.
- 32 En tegenover hem zullen verzameld worden alle volken,
A^b) en hij zal hen van elkaar scheiden, zoals de herder de schapen van de geiten scheidt
- 33 en hij zal de schapen rechts van hem stellen en de geiten links.
- 34 B) Dan zal de koning tot degenen rechts van hem zeggen:
'Kom gezegenden van mijn vader, beërf het voor u bereide koninkrijk, dat vanaf de fundering van de wereld is.
- 35 Want ik was hongerig en jullie gaven mij eten, ik was dorstig en jullie gaven mij drinken, ik was een vreemdeling en jullie namen mij op
- 36 naakt en jullie kleedden mij, ik was ziek en jullie zorgden voor mij, ik was in de gevangenis en jullie kwamen naar mij toe'.
- 37 C) Dan zullen de rechtvaardigen hem antwoorden en zeggen:
'Heer, wanneer zagen wij u hongerig en hebben wij u gevoed of dorstig en hebben we u drinken gegeven,
- 38 wanneer zagen wij u als vreemdeling en namen we u op, of naakt en hebben we u gekleed,
- 39 wanneer zagen we u ziek of in de gevangenis en kwamen we naar u toe?'
- 40 D) En in antwoord zal de koning tot hen zeggen:
'Amen zeg ik jullie, zo veel als jullie gedaan hebben aan één van mijn minste broeders dat hebben jullie aan mij gedaan'.
- 41 B') Dan zal hij tot degenen aan zijn linkerhand zeggen:
'Ga weg van mij vervloekten naar het eeuwige vuur dat bereid is voor de duivel en zijn engelen.
- 42 Want ik was hongerig jullie gaven mij geen eten, ik was dorstig en jullie gaven me geen drinken
- 43 ik was een vreemdeling en jullie namen mij niet op, naakt en jullie kleedden me niet, toen ik ziek was en toen ik in de gevangenis was bezochten jullie mij niet'.
- 44 C') Dan zullen zij antwoorden en hem zeggen:
'Heer wanneer hebben we u hongerig, of dorstig, of als vreemdeling, of naakt, of ziek of in de gevangenis gezien en u niet geholpen?'
- 45 D') Dan zal hij hen antwoorden, zeggend:
'Amen zeg ik jullie, zo veel als jullie niet gedaan hebben aan één van de minsten, dat hebben jullie aan mij niet gedaan'.
- 46 E) En dezen zullen naar een eeuwige bestraffing gaan, de rechtvaardigen naar een eeuwig leven.

6.4 Redactiekritiek

De perikoop in Mattheüs 25:31-46 komt uitsluitend in het Mattheüsevangelie voor. Er zijn geen synoptische parallellen. Davies en Allison wijzen erop dat veel commentaren dit gedeelte zien als een Mattheaanse compositie, maar dat het taaleigen van deze perikoop een onderliggende orale traditie doet vermoeden.⁷⁸ Ook uit andere commentaren blijkt dat er discussie is over de wordingsgeschiedenis van deze perikoop.⁷⁹ In deze studie staat het 'Endgestalt' van de tekst centraal.

6.5 Genre van de tekst

In de literatuur wordt de gehele perikoop meestal aangeduid met een variant van 'de scheiding van de bokken en de schapen' of met een variant van 'het universele oordeel'.⁸⁰ Dankzij de beeldspraak, die dus in een gedeelte van de literatuur ook de naamdrager van de hele perikoop is, wordt dit gedeelte dikwijls onder de categorie parabels geplaatst. Snodgrass plaats dit gedeelte bijvoorbeeld onder 'Parabels of future eschatology', maar geeft tevens aan dat er in wezen geen sprake is van een parabel, maar op zijn hoogst van een 'parabolic saying' met een uitleg.⁸¹ Aan het tweeluik van de dialogen van de koning met respectievelijk de rechtvaardigen en de anderen zou ook nog een andere afzonderlijke parabel ten grondslag gelegen kunnen hebben.⁸² Daarnaast is de tekst alleen al vanwege de context als eschatologisch te duiden. Hoofdstuk 24 en 25 staan geheel in het teken van de toekomstige 'laatste dingen' en ook de locatie van de Olijfberg is een indicatie voor de

---

⁷⁸ W. D. Davies and Dale C. Allison, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew*, Vol. 3 (Edinburgh: T & T Clark, 1997) 417-418.

⁷⁹ Zie o.a. het commentaar van Nolland en Luz

⁸⁰ Snodgrass 2011, 543-564: 'The sheep and the Goats'; France, 2007, 957, : 'The final Judgment by the son of Man' Keener, 602: 'The division of the Sheep and the goats'; Luz, --,516: 'Das Weltgericht'

⁸¹ Snodgrass, *Stories with Intent : A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus* 543

⁸² Luz, *Das Evangelium Nach Mattheus Teilband 3 Teilband 3* 519-521

eschatologische lading van de rede. Wanneer naar de verschillende elementen in Mattheüs 25:31 gekeken wordt ligt het tevens voor de hand de tekst meer specifiek als apocalyptisch te duiden. Er is sprake van hemelse wezens, van een toekomst die verborgen is, en van een blik naar die toekomst. Ook elementen als oordeel, beloning en straf zijn evident in deze perikoop.⁸³

6.6 Implied Reader en Implicit Author

Voor de duiding van de ruimtelijkheid in de tekst van Mattheüs en het in beeld brengen van de rol van de verbeelding bij het interpreteren van deze ruimtelijkheid, zal het concept van de ideale lezer of de *implied reader* een belangrijke rol spelen. Eerder werd al aangegeven dat de perikoop over het algemeen als een compositie van Mattheüs gezien wordt. In de ruimtelijke analyse wordt verondersteld dat de *implied reader* behoorde tot het beoogde publiek van Mattheüs uit de tijd van het ontstaan van het Evangelie. Van het Mattheüs-evangelie wordt verondersteld dat het gericht is tot een gemengd publiek dat voornamelijk van Joodse afkomst was.⁸⁴ Van de *implied reader* wordt derhalve verondersteld dat deze gedeelde kennis heeft van de wereld en van de Bijbelse geschriften met de auteur.

De hand van de *implicit author* is te zien in de evidente structurering van de tekst met een inleiding, een tweeledig middeldeel en in een concluderende slotzin. Daarnaast is er sprake van een perspectief dat het grote geheel van tijdvakken en ruimtes en de complexe tegenstellingen daarin overziet. Ook in de slotzin in vers 46 met de evidente tegenstelling tussen de ene groep en de ander is de hand van een *implicit author* en de Mattheaanse theologie te herkennen.⁸⁵

---

⁸³ James C. Vanderkam, "Apocalyptic Literature," in *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*, ed. John Barton (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1998) 305-322.

⁸⁴ Bart D. Ehrman, *The New Testament : A Historical Introduction to the Early Christian Writings* (New York: Oxford University Press, 2012) 126-132.

⁸⁵ Luz, *Das Evangelium Nach Mattheus Teilband 3 Teilband 3* 541

6.7 Conclusie

Mattheüs 25: 31-46 is duidelijk als perikoop af te bakenen. De plek in het evangelie is aan het einde van een eschatologische rede op de Olijfberg en de tekst gaat vooraf aan het lijdensnarratief. Het heeft een duidelijke structuur van een inleiding met daarin een beeldspraak, een oppositioneel tweeluik als middendeel en een korte afsluiting.

7 Spatial Frames

In dit hoofdstuk wordt de tekst van Mattheüs 25 benaderd als een sequentie van *spatial frames*. De ruimtelijke frames zijn niet los te zien van hun plaatsing in de tijd. Bij elk frame zal daarom ingegaan worden op de plaatsing in de tijd en de werkwoordtijden die in dit kader relevant zijn. De narratieve wereld van elk frame zal geduid worden met behulp van cognitief narratologische concepten en met concepten van ruimtelijkheid van Lefebvre en Soja.

7.1 Frame I: Jezus en zijn leerlingen op de Olijfberg

*“Als hij zich neerzet op de Olijfberg komen zijn leerlingen tot hem, afgezonderd, en ze zeggen: zeg ons, wanneer zal dat alles zijn, en wat zal het teken zijn van uw nadering en de voleinding van de wereldtijd?”*⁸⁶

7.1.1 Beschrijving frame I

Het eerste frame is te zien als het kader dat Mattheüs 25: 31-46 omvat. De randen van dit frame zijn de eerste drie verzen van Mattheüs 24 enerzijds en het begin van Mattheüs 26 anderzijds. In Mattheüs 24:3 wordt het frame waarin deze perikoop staat geschetst. Jezus houdt, in antwoord op de vraag van de leerlingen in dit vers, een redevoering waarvan Mattheüs 25: 31-46 het laatste gedeelte is. De tekst van Mattheüs 25:3 refereert naar een fysieke locatie: de Olijfberg. Het frame is ruimtelijk goed voor te stellen. De locatie is buiten op de Olijfberg. Jezus gaat daar zitten en gaat het gesprek aan met de leerlingen. Hoewel het niet vermeld staat in de tekst is het goed voor te stellen dat ook de leerlingen zijn gaan zitten om naar hem te luisteren.

7.1.2 Plaatsing in de tijd frame I

De plaatsing in de tijd is helder. Dit frame van Jezus met zijn discipelen op de Olijfberg plaatst Mattheüs aan het einde van Jezus leven voorafgaande aan het lijdensnarratief. De scene van Jezus

---

⁸⁶ Naardense Bijbel, Mattheüs 24:3

die zich neerzet op de Olijfberg en de discipelen die hem een vraag stellen wordt beschreven in participiumpraesensvormen en een aantal aoristusvormen. In de vraag van de discipelen wordt een futurum vorm gebruikt. De rede van Jezus volgt in de tekst als een antwoord op een vraag van de discipelen naar toekomstige gebeurtenissen waaronder de wederkomst (παρουσία).

7.1.3 Narratieve wereld frame I

De locatie van de Olijfberg is niet alleen een duiding van een fysieke plaats. Het is een duidelijk voorbeeld van een gelaagde ruimte. Allereerst is er het fysieke ruimtelijke aspect. De Olijfberg is te lokaliseren en je kunt ook nu de plek bezoeken en aanraken. Het is derhalve te typeren als een *espace perçu*. Daarnaast wijzen Davies en Allison er in hun commentaar erop dat de locatie van de Olijfberg in deze passage samenhangt met een bekend motief in de Bijbel dat bergen plekken van goddelijke openbaring zijn.⁸⁷ De locatie van de Olijfberg is dan een referentie naar een concept van bergen als plekken van openbaring en daarmee is de Olijfberg te typeren als een *espace conçu*. Daarnaast noemen zij de Olijfberg als een plek is met eschatologische associaties.⁸⁸ Dit hangt onder andere samen met het oordeel op de Olijfberg zoals dat genoemd wordt in Zacharia 12. De Olijfberg als plaats van het oordeel is te zien als een symbolische ruimte. De ruimte is te zien als een uiting van de ordening van de verhoudingen tussen God en de mensen en als een plaats waar het verborgene evident zal worden. De locatie van de Olijfberg is derhalve ook te typeren als een *espace vécu*. De locatieduiding van deze rede is voor de *implied reader* dus niet alleen een verwijzing naar een geografische locatie. Het kan tevens een aanduiding zijn dat het hier gaat om een goddelijke openbaring en een verwijzing zijn naar een eschatologisch oordeel op de Olijfberg zoals dat beschreven is in Zacharia.

---

⁸⁷ W. D. Davies and Dale C. Allison, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew*, Vol. 3 (Edinburgh: T & T Clark, 1997) 336-337

⁸⁸ Davies, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew* 336-337

De perikoop uit Mattheüs 25 staat niet op zichzelf, maar maakt deel uit van een groter geheel. Doordat Mattheüs 24:3 tot Mattheüs 26:1 literair een met elkaar verweven geheel vormt kan er sprake zijn van *blending* tussen de verschillende delen van deze rede. Het eerste deel van de rede in Mattheüs 24 bevat een aantal duidelijke verwijzingen naar teksten uit het Oude Testament. Deze verwijzingen kunnen van invloed zijn op de narratieve wereld die tot stand komt. Ook de beide parabellen die in Mattheüs 25 voorafgaan aan de perikoop, De gelijkenis van de wijze en dwaze maagden en de gelijkenis van de talenten kunnen de narratieve wereld die bij de lezer van de perikoop ontstaat kleuren.

7.1.4 Conclusie frame I

Het eerste frame maakt geen deel uit van de tekst van de perikoop, maar kan wel invloed hebben op de narratieve wereld die in de perikoop tot stand komt. Er zou sprake kunnen zijn van *blending* met de andere passages uit de grotere narratieve eenheid van de rede van Jezus op de Olijfberg. Onder andere referenties naar Oudtestamentische teksten, maar ook de twee parabellen die aan de perikoop voorafgaan kunnen van invloed zijn op de narratieve wereld die bij het lezen van Mattheüs 25: 31-46 tot stand komt. De locatie van de Olijfberg is een treffend voorbeeld van een gelaagde ruimte. Het betreft niet alleen een geografische benaming, maar de plaats hangt tevens samen met het concept van bergen als plaatsen van goddelijke openbaring en de Olijfberg kan tevens gezien worden als de plaats van een eschatologisch oordeel.

7.2 Frame II: De komende Mensenzoon

“Wanneer de Mensenzoon komt in zijn heerlijkheid en alle engelen met hem, dan zal hij zitten op de troon van zijn heerlijkheid en tegenover hem zullen verzameld worden alle volken”

7.2.1 Beschrijving frame II

De perikoop zet in met het frame van de komende Mensenzoon. Opvallend is het dat er geen verwijzing is naar een fysieke plaats. Er staat niet waar de Mensenzoon vandaan komt noch de plaats waar hij naartoe gaat. Komt hij uit de hemel en gaat hij naar de aarde, of komt hij naar het dodenrijk, of verschijnt hij aan de hemel tussen de wolken? Dit laatste beeld, van de Mensenzoon die op de wolken komt, is geschetst in Mattheüs 24:31. Hier in Mattheüs 25 wordt het echter niet geëxpliciteerd. De locatie van de troon wordt evenmin gedeut. Er wordt niet vermeld of de troon al op een plek staat of dat de troon bij het komen van de Mensenzoon geplaatst wordt. De locatie van de troon zou zowel de hemel, als de aarde of in de wolken kunnen zijn. In het kader van Daniël 7 waar er sprake is van dezelfde ambiguïteit over de locatie van de troon, wijst Katryn Lopez op de mogelijkheid van een mobiele troon of een troon die gevormd wordt door engelen.⁸⁹

De ruimte is niet statisch, maar er is sprake van interactie en van bewegingen. Er wordt in vers 31 gesproken van ‘zitten op de troon van zijn heerlijkheid’. Dit beeld van de zittende Mensenzoon is heel fysiek. Alle volken worden verzameld: Israël en de Gojim.⁹⁰ De volken worden verzameld/bijeengebracht *tegenover* de Mensenzoon. Door wie ze worden verzameld, door de Eeuwige, door de Mensenzoon of door de Engelen of door anderen, staat er niet bij.⁹¹ Er wordt niet beschreven of de volken zitten of staan? Moeten we de scène voorstellen als een groep representanten van die volken die op audiëntie komen bij de koning en als we dit voor ons willen

---

⁸⁹ Kathryn Muller Lopez, "Standing before the Throne of God: Critical Spatiality in Apocalyptic Scenes of Judgment," in *Construction of Space II: The Biblical City and Other Imagined Spaces* (New York; London: T & T Clark, 2008) 145.

⁹⁰ Zie voor de discussie hierover bijv. Luz 1997

⁹¹ Davies, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew* 422

zien in een ruimte is dit dan een soort van paleiszaal? Noch de exacte ruimtelijke setting, noch de vraag welke personen wel of geen deel uitmaken van de groep, wordt in de tekst concreet gemaakt.

Volgens Davies en Allisson wordt met *πάντα τὰ ἔθνη* de hele mensheid aangeduid. Dit impliceert, volgens dit commentaar, dat de opstanding van de doden al heeft plaatsgevonden.⁹² In vers 32 valt op dat er twee duidelijk tegengestelde bewegingen in de ruimte plaatsvinden. In dit frame is er sprake van het bijeenbrengen van alle volken in het derde frame is er sprake van scheiding aanbrengen.

7.2.2 Plaatsing in de tijd frame II

Het komen van de Mensenzoon is in de toekomst gesitueerd. Een exact tijdstip is niet aangegeven. In vers 31 staat er Ὅταν..., τότε, wanneer..., dan. Aan de futurumwerkwoordsvormen in vers 31 en 32 is te zien dat het een toekomstige gebeurtenis betreft.

7.2.3 Narratieve wereld frame II

In de beschrijving van dit frame werd al vermeld dat de tekst veel zaken onbenoemd laat. Er is sprake van lege plekken in het narratief. Volgens het eerder besproken model voor de analyse van narratieve ruimte van Ryan, worden in de tekst beschreven ruimtelijke aspecten door middel van de verbeelding van de lezer omgezet in een coherente narratieve wereld. Doordat de beschrijving in de tekst summier is en er alleen al in dit kleine stukje tekst een veelvoud van variabelen niet geëxpliciteerd is, doet deze tekst een sterk beroep op de verbeelding van de lezer. Ryan benoemt ook dat in dit proces van verbeelding de kennis en ervaring van de lezer belangrijke factoren zijn. Deze kennis en ervaring over ruimte is in de terminologie van Lefebvre het 'conceptuele moment van ruimte'. Het is aannemelijk dat het motief van de komst van de Mensenzoon in heerlijkheid en het motief van de troon en de engelen door de *implied reader* direct verbonden worden met een eschatologisch discours. Mede vanwege de intertekstuele allusies die er zijn met vooral Daniël 7.⁹³

---

⁹² Davies, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew* 421-422

⁹³ R. T. France, "The Gospel of Matthew," in (Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub., 2007) 960-961.

Het zijn daarmee ruimtelijke beelden die voor de lezer een eschatologische ruimte en moment vertegenwoordigen. Het worden daarmee *représentations d'espace*. Bij de inzet van de perikoop geeft de tekst het beeld van een oordeel dat collectief en universeel is. Het betreft alle volken. Eerder werd al de vraag opgeworpen of alle volken voorgesteld moet worden als een audiëntie van representanten van de volken of als echt iedereen. In de tekst is er sprake van 'de Mensenzoon die in heerlijkheid(δόξα) komt en die zal zitten op de troon(θρόνος) van zijn heerlijkheid'. Het woord δόξα kan ook met 'luister' of met 'majesteit' vertaald worden. Met de woorden *θρόνος en δόξα* is er sprake van een taalveld dat in de eerste plaats verbonden is met de macht en luister van God als koning. De woorden *δόξα en θρόνος* kunnen ook gebruikt om de macht en heerlijkheid van een aardse koning te typeren. Dit is bijvoorbeeld te zien in Esther 5:1 LXX. Naast de primaire associatie met God als koning is er daarnaast dus een verbinding met aardse koningen en hoogwaardigheidsbekleders. Het beeld van iemand die op een troon van heerlijkheid zit kan daarmee ook gezien worden als een *représentation d'espace* van het domein van de machthebbers. Op dit moment in het narratief is het dan ook goed voor te stellen dat het oordeel de 'machtigen der aarde' betreft en dat koningen, keizers en andere machthebbers uiteindelijk ter verantwoording geroepen worden voor hun daden. Dit is een beeld dat onder andere correspondeert met Psalm 2 waar god oordeelt over de machtigen der aarde, maar ook met het Magnificat in Lukas 1 waar de machtigen van hun *tronen* worden gestoten.

Wanneer er inderdaad sprake is van een oordeel in een onbepaald toekomstig tijdvak, en het hierbij ook nog voor de lezer een optie is te veronderstellen dat niet iedereen, maar alleen de leiders geoordeeld worden, impliceert dit een grote afstand tussen de tastbare leefwereld van de lezer en dit eschatologische discours. De sociale ruimte van de lezer en de sociale ruimte van dit eschatologische moment lijken in het geheel niet met elkaar verbonden te zijn. Deze kloof tussen de ruimte van dit universele oordeel en *l'espace perçu* van de lezer wordt nog versterkt doordat er geen fysieke plaatsen benoemd worden. De scène lijkt zich buiten de ritmiek en realiteit van het dagelijkse leven af te spelen.

Mogelijk vormen de engelen hier een verbindende factor. Ottenheim wijst op de aanwijzingen die er zijn om de engelen te zien als degenen die verslag uitbrengen van de daden van de mensen bij de troon van God of in deze tekst van de Mensenzoon.⁹⁴ De engelen zouden dan hier, doordat ze de goede en slechte daden bij de troon representeren, een *représentation d'espace* van de aardse werkelijkheid bij de troon zijn. Aangezien daden verborgen en openbaar kunnen zijn is het daarmee een *représentation* van zowel het waarneembare niveau van ruimte alsmede van de verborgen dimensie van *l'espace vécu*. Dit doet echter wel een beroep op een conceptualisatie van dit motief van de engelen bij de troon. Ruimtelijk of visueel lijkt er tussen de engelen en de aardse werkelijkheid juist een duidelijke afstand te zijn.

Wellicht vormen sommige ruimtelijke typeringen ook een verbinding met *l'espace perçu* van de lezer. Eerder zagen we al dat volgens Lefebvre de sociale ruimte vanuit het eigen lichaam bepaald wordt. De woorden 'zitten' en 'tegenover hem' kunnen vanuit de concepten van *embodied language* en *embodied cognition* een aangrijpingspunt zijn voor de lezer om zijn eigen sociale ruimte te verbinden met deze scène. Deze verbinding tussen de eigen sociale ruimte en de wereld van het narratief is niet sterk aangezien de lichamelijke termen primair betrekking hebben op degene die op de troon zit.

---

⁹⁴ H. L. M. Ottenheim, "Die Werke Der Barmherzigkeit (Mat 25:31-46) Als Öffentlichkeitsethik," in *Werke Der Barmherzigkeit. Mittel Zur Gewissensberuhigung Oder Motor Zur Strukturveränderung?*, eds. E. Koller, M. Rosenberger and A. SchwantherLinz: Katholisch-Theologische Universität, 2013) 44-46.

Het frame draagt ook de lading van een *espace vécu* in zich. Het toekomstige universele oordeel overstijgt namelijk het niveau van het leven van alledag en is tevens meer dan alleen een concept. *Les espaces de representation* vormen dat complexe geleefde moment of aspect van ruimte waar het onbewuste en symbolische, raakt aan het reële. Het niveau waarop het voorstellingsvermogen en verrassende associaties vrij spel hebben. Deze scène heeft iets tegendraads en onvoorspelbaars in zich. Er wordt een beroep gedaan op het imaginaire, op het vermogen om een andere realiteit voor te stellen dan de huidige. Niet alleen vanwege het jezelf overstijgende wereldwijde perspectief, maar ook vanwege het idee dat de ritmiek en de ordening van de wereld zoals die bekend is doorbroken gaat worden. De ruimte van deze scène wordt daarmee een *espace vécu* of een *espace de représentation*.

7.2.4 Conclusie frame II

De tekst geeft een zeer beperkte schets van deze scène. Dit maakt dat er een belangrijke rol is weggelegd voor de verbeelding van de lezer. De tegendraadsheid de onvoorspelbaarheid en het imaginaire van deze scène zijn in verbinding te brengen met het geleefde niveau van ruimtelijkheid. De beeldtaal doet een beroep op het conceptuele niveau van ruimtelijkheid. Het beeldveld van de tekst is te zien als een verwijzing naar het concept van God als koning, maar ook als een verwijzing naar het domein van aardse koningen en machthebbers.

Er lijkt een kloof te zijn tussen de tekst en de realiteit van het dagelijkse leven, en de waarneembare dimensie van ruimte. De engelen zijn wellicht een *représentation* van de *espace perçu* van hen die aan het oordeel onderworpen worden. Aangezien de engelen geduid kunnen worden als representanten van de zichtbare daden, maar ook van de verborgen daden, kunnen ze ook als vertegenwoordiging van de verborgen dimensie van *l'espace vécu* gezien worden.

7.3 Frame III: Beeldspraak scheiding van de schapen en geiten

“en hij zal hen van elkaar scheiden, zoals de herder de schapen van de geiten scheidt en hij zal de schapen rechts van hem stellen en de geiten links.”

7.3.1 Beschrijving frame III

De beeldspraak van de scheiding van de schapen en bokken vormt een bijzonder frame. Het is niet het ruimtelijk decor van de hoofdlijn van het verhaal. Filmisch voorgesteld zou het voor te stellen zijn als een close-up van een schilderij aan de muur, waardoor er anders naar de rest het verhaal gekeken wordt. Het beeld is een herder die zijn kudde verdeelt in twee groepen. Schapen en bokken of schapen en geiten. De lading van het woord *πρόβατον* is helder. Dat betekent schaap. Het hier gebruikte meervoud kan eventueel ook als verzamelnaam voor kleinvee gebruikt worden. De betekenis van *ἔριφος* is meer ambigu. Het kan geit, bok, lam, geitenlam of jonge bok betekenen.⁹⁵ Er is veel geschreven over de betekenis van de beeldspraak van de scheiding van de schapen en bokken. Zowel over mogelijke redenen voor het scheiden, als over de symbolische betekenis van de twee categorieën van kleinvee. Het artikel van Weber gaat zeer grondig in op deze thematiek. Zij wijst erop dat in het begin van de jaartelling het in Palestina zeer gebruikelijk was om schapen en geiten in gemengde kuddes te weiden. Tevens concludeert zij dat er noch uit Oudtestamentische teksten noch uit vroeg Joodse literatuur een relevant symbolisch onderscheid valt op te maken. Schapen en geiten vormen gelijkwaardige diergroepen. Ze hebben beiden hun eigen economische waarde.⁹⁶

De herder is in de Bijbel een vaker voorkomende metafoor. Münch wijst er op dat in het Oude Testament de herdersmetafoor meermalen wordt genoemd als metafoor voor God zelf, maar ook voor mensen die namens God zorg dragen voor het volken hij wijst ook op het ideaaltype herder/

---

⁹⁵ Luz, *Das Evangelium Nach Mattheus Teilband 3 Teilband 3533-534*; Christian Münch, "Der Hirt Wird Sie Scheiden," in *Kompendium Der Gleichnisse Jesu*, ed. Zimmermann, Ruben, Dormeyer, Detlev., (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2007) 505.

⁹⁶ Kathleen Weber, "The Image of Sheep and Goats in Matthew 25:31-46," *Catholic Biblical Quarterly* 59, no. 4 (10, 1997) 657-678.

koning in de persoon van David.⁹⁷ Dit beeld van de herder en zijn kudde brengt daarmee een verbinding aan met een scala van oudtestamentische teksten. In deze tekst beklemtoont de beeldspraak de handeling van het *scheiden* doordat het werkwoord ἀφορίζω zowel voor het scheiden van de volken als voor het scheiden van de schapen en geiten gebruikt wordt.

7.3.2 Plaatsing in de tijd frame III

Bij de beeldspraak van de scheiding van de schapen en geiten valt op dat er twee verschillende werkwoordtijden gebruikt worden. De praesens voor het scheiding aanbrengen, maar het futurum voor het neerzetten van de schapen en geiten. De futurumvorm in de beeldspraak is opvallend omdat het scheiden en neerzetten in dezelfde tijdspanne lijkt te gebeuren. Door bij het neerzetten van de schapen en geiten al een futurum te gebruiken, beweegt het frame al richting het spreken van de koning.

7.3.3 Narratieve wereld frame III

Bij het frame van de komende Mensenzoon was te zien dat er een kloof is tussen de ruimte van een toekomstig en universeel oordeel en de ritmiek en reikwijdte van het dagelijkse leven van de *implied reader*. In dat frame was er al wel een verbinding waar te nemen in de vorm van het lijfelijke karakter van een aantal ruimtelijke typering. Bij het frame van de scheiding van schapen en bokken wordt dit effect nog versterkt. De schapen en bokken worden respectievelijk links en rechts van de herder geplaatst. Links en rechts zijn typering die zeer sterk samenhangen met het lichaam en met zowel de symmetrie als de asymmetrie tussen de linkerhand en de rechterhand. Later in de tekst zal op de symbolische betekenis van links en rechts worden teruggekomen. Op het conceptuele niveau van ruimte speelt tevens de genoemde intertekstualiteit van het beeld van de herder met schapen een rol.

---

⁹⁷ Münch, *Der Hirt Wird Sie Scheiden* 505-507

Eerder werd er al gewezen op de herhaling van het werkwoord 'scheiden'. De Mensenzoon die de volken scheidt en de herder die schapen en geiten scheidt. De handeling van het scheiden van de schapen en geiten wordt in de literatuur op verschillende manieren geïnterpreteerd. Jeremias opteert voor een scheiding voor de nacht waarbij de ene groep binnen verblijft en de ander buiten, een andere optie die genoemd wordt is een opsplitsing in verband met het melken van een gedeelte van de dieren, Luz vermoedt een verband met de slacht van de jonge bokken.⁹⁸ Ik zou me ook kunnen voorstellen dat het scheiden van schapen en geiten in verband gebracht zou kunnen worden met de schapen en geiten die geslacht werden voor het Pesachfeest. Het feest dat ook genoemd wordt in het volgende hoofdstuk van Mattheüs. Welke reden voor het scheiden van de schapen en geiten de beeldspraak beoogt is niet eenduidig vast te stellen. Voor de *implied reader* spelen er wellicht meerdere associaties een rol. Het proces van het scheiden van de schapen en bokken is in verbinding te brengen met de ritmiek van het houden van vee en de ritmiek van het gewone leven. Bij het weiden, melken en slachten spelen de lineaire en cyclische ritmes van vruchtbaarheid, bevruchting, draagtijd en geboorte een rol. Maar ook de ritmiek van een dag, of die van dagen, nachten, weken, seizoenen en jaren.

Deze ritmiek van het dagelijks leven brengt Lefebvre enerzijds in verbinding met het lichaam, maar eveneens met *La pratique spatiale*, het waarneembare niveau van ruimtelijkheid. Bij het vorige frame was er een kloof waar te nemen tussen de *espace perçu* van de lezer en het eschatologisch discours in de tekst. Met deze beeldspraak wordt er, ineens, een zeer sterke verbinding gelegd met de ritmiek van het gewone, alledaagse leven. Herders, schapen en geiten zijn zelfs voor een lezer in de 21^e eeuw die leeft in een stedelijke omgeving herkenbare en aansprekende beelden. Voor de *implied reader* zal nog sterker gelden dat herders, schapen en geiten tastbare en herkenbare beelden

---

⁹⁸ Joachim Jeremias, *Die Gleichnisse Jesu* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1980)204.; Münch, *Der Hirt Wird Sie Scheiden*505-506; Luz, *Das Evangelium Nach Mattheus Teilband 3 Teilband 3* 533-534, Nolland, *The "Gospel of Matthew" : A Commentary on the Greek Text* 1026 Nolland merkt overigens op dat de visie van Jeremias ontleend zou zijn aan een misinterpretatie door Jeremias van Dalman, een veel eerder commentaar die deze optie noemt is Matthew Henry in zijn commentaar bij Mattheüs 25

zijn die alles te maken hebben met de praktijk van het dagelijkse leven.⁹⁹ Bij het frame van de komende Mensenzoon, met de schets van een toekomstig universeel oordeel, was er een grote distantie tussen de narratieve wereld en de *pratique spatiale, of espace perçu* van de lezer. Door de beeldspraak van de scheiding tussen schapen en geiten is er ineens een sterke connectie tussen het dagelijkse leven en de narratieve wereld

7.3.4 Conclusie frame III

De geiten en schapen vertegenwoordigen waarschijnlijk geen symbolische betekenis. Het proces van het scheiden staat centraal. Waar in het frame van de komende Mensenzoon een distantie was tussen de ritmiek van het dagelijkse leven legt deze beeldspraak een sterke verbinding met dit aspect van ruimtelijkheid en de *pratique spatiale* van de lezer. De beeldspraak maakt een verbinding met de ritmiek van het dagelijkse leven en daarmee met *l'espace perçu* en brengt daarmee het hele narratief veel dichterbij de leefwereld van de lezer. Het scheiden tussen een groep links en rechts is heel fysiek en verbonden met de ruimtelijkheid van het lichaam.

---

⁹⁹ Zie ook het artikel van Weber

7.4 Frame IV: De dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen

Dan zal de koning tot degenen rechts van hem zeggen: 'Kom gezegenden van mijn vader, beërf het voor u bereide koninkrijk, dat vanaf de fundering van de wereld is. Want ik was hongerig en jullie gaven mij eten, ik was dorstig en jullie gaven mij drinken, ik was een vreemdeling en jullie namen mij op naakt en jullie kleedden mij, ik was ziek en jullie zorgden voor mij, ik was in de gevangenis en jullie kwamen naar mij toe'.

Dan zullen de rechtvaardigen hem antwoorden en zeggen: 'Heer, wanneer zagen wij u hongerig en hebben wij u gevoed of dorstig en hebben we u drinken gegeven, wanneer zagen wij u als vreemdeling en namen we u op of naakt en hebben we u gekleed, wanneer zagen we u ziek of in de gevangenis en kwamen we naar u toe?'

En in antwoord zal de koning tot hen zeggen: 'Amen zeg ik jullie, zo veel als jullie gedaan hebben aan één van mijn minste broeders dat hebben jullie aan mij gedaan'.

7.4.1 Beschrijving frame IV

Het frame verschuift van het beeld van de herder met de geiten en schapen naar de koning. De persoon die eerder werd aangeduid met Mensenzoon wordt hier koning genoemd. Hij is degene die als eerste het woord neemt en de groep rechts van hem aanspreekt. Ineens is er een groep links en een groep rechts. Dit is opmerkelijk, want het toekomstig proces van scheiden werd wel in de beeldspraak genoemd, maar het daadwerkelijke onderscheid maken tussen de volken en deze opdelen in de twee groepen hier ineens een fait accompli. Dit is duidelijke een *gap* in het narratief. In de leesstrategie van Heil richt de koning dan ook het woord tot de schapen.¹⁰⁰ Gezien de lege plek in de lijn van het narratief en de sprong in de tijd van de werkwoordsvormen binnen de beeldspraak van de herder en de schapen en geiten, is de lezing van Heil goed voor te stellen. Het wordt echter al

---

100 John Paul Heil, "The Double Meaning of the Narrative of Universal Judgment in Matthew 25.31-46," *Journal for the Study of the New Testament* 20, no. 69 (07, 1998), 3-14. doi:10.1177/0142064X9802006901.

snel duidelijk dat de koning niet het gesprek aangaat met schapen, maar met mensen. De koning spreekt de groep rechts aan en Hij gebiedt hen om te komen, om het koninkrijk te beërven.

Hoe dat frame er verder uitziet is eigenlijk helemaal niet beschreven. Wat voor ruimte het is, hoe de koning eruitziet of welke kleding hij draagt, hoeveel mensen er zijn en wat voor mensen dat zijn, wordt niet beschreven. Waarschijnlijk is er sprake van mensen die staan ten opzichte van de koning die zit. Dit vanwege de aansporingen om dichterbij te komen en de eerdere beschrijving van de schapen die links en rechts neergezet worden. In het frame spelen verplaatsingen in tijd een belangrijke rol. Ook is er sprake van locatieaanduidingen die niet direct een onderdeel van het *spatial frame* zijn.

7.4.2 Plaatsing in tijd frame IV

In dit frame zijn er belangrijke sprongen in de tijd. Allereerst zijn er de zinnen waarmee de dialoog gestructureerd is. Dan zal de koning zeggen..., dan zullen de rechtvaardigen hem antwoorden..., en zij antwoorden, En in antwoord zal de koning tot hen zeggen... In deze zinnen zijn futurumvormen gebruikt. De dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen vindt dus in de toekomst plaats. Daarnaast is er een verwijzing naar het verre verleden, de tijd waar het koninkrijk uit stamt, de grondlegging van de wereld. Er is daarnaast nog sprake van een ander tijdvak. De daden van barmhartigheid zijn weergegeven in indicativus aoristus vormen. Zowel in het gedeelte waarin de koning deze daden benoemt, als waar de rechtvaardigen naar het wanneer van de daden vragen. De daden van barmhartigheid liggen dus op het moment van de toekomstige dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen in het verleden. Hoe ver dit dan in het verleden ligt wordt niet aangegeven.

7.4.3 Narratieve wereld frame IV

Het koninkrijk

Volgens het model van Ryan zijn er ruimtes die niet het *spatial frame* vormen waarbinnen het narratief zich afspeelt, maar wel onderdeel zijn van de *story space*. Een van die locaties is het

koninkrijk. De tekst vertelt dat het te beërven koninkrijk er vanaf de fundering van de wereld is. Hoe is dat koninkrijk binnen de kaders van ruimte en tijd te plaatsen? Davies and Alisson zien in de formulering vooral een typering van het onveranderlijke karakter van het handelen van God. Gods doelstelling is dezelfde als bij de formering van de wereld. Zij benoemen hierbij ook dat door sommige anderen deze tekst gezien wordt als een referentie naar een reëel en pre-existentieel koninkrijk.¹⁰¹ Hoe dat koninkrijk in tijd en ruimte voorgesteld moet worden blijft dus een open vraag. Snodgrass merkt op dat in latere Rabbijnse tradities gesteld wordt dat zowel de Gehenna als de Hof van Eden al bestonden voordat de wereld werd geschapen. En dat de Gehenna zich links van de troon bevond en de Hof van Eden rechts.¹⁰² Hij noemt als bron hiervoor *Midrash Tehillim* bij Psalm 90:2 waar het gaat over dat God er al was voor de geboorte van de bergen.¹⁰³ De parallel tussen de Midrash met de Tuin rechts en de Gehenna links en deze tekst in Mattheüs is opmerkelijk. In Mattheüs 25 wordt de groep rechts met een koninkrijk van voor de grondlegging der wereld verbonden en de groep links met een vuur.

Links en rechts

Zoals Snodgrass al opmerkte is de Midrash bij Psalm 90 een veel latere bron dan de evangelietekst. Deze Midrash staat echter niet op zichzelf als het gaat over een symbolische betekenis die verbonden kan worden met links en rechts. Het artikel van Court gaat in op het onderscheid tussen links en rechts in de perikoop in Mattheüs en verbindt dit met Rabbijnse bronnen. Hij stelt dat over het algemeen rechts een geprefereerde positie heeft ten opzichte van links en dat rechts met positieve

---

¹⁰¹ Davies, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew* 425 'Prepared .... implies that God's purpose does not change: It will be the same at the end as in the beginning. But some have found here the (real as opposed to ideal) pre-existence of the future kingdom of God' (met 'some' verwijzen zij o.a. naar het commentaar van Gnilka)

¹⁰² Snodgrass, *Stories with Intent : A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus* 551

¹⁰³ Buber, Salomon, „Wünsche, Aug., *Midrasch Tehillim : Oder, Die Haggadische Erklärung Der Psalmen, Nach Der Textausg. Von Salomon Buber Zum Ersten Male Ins Deutsche Übers. Und Mit Noten Und Quellenangaben Versehen*, Vol. II (Trier: S. Mayer, 1892) 62-63.

duidingen als eer geassocieerd wordt. Hij legt vanuit *Midrash Rabba* bij Numeri 22:9 een aantal verbindingen. De Torah wordt voorgesteld als aan de rechterhand van God geplaatst. De juiste manier van omgang met de Torah kan dan ook verbonden worden met rechts en een verkeerde manier van omgaan met de Torah met links. De goede intenties bij het leven volgens de Torah met rechts, de slechte intenties met links. Ook wat prioriteit heeft kan met rechts en links verbonden worden. De juiste prioriteit in de ogen van de Eeuwige met rechts andere prioriteiten met links.¹⁰⁴ Ook wijst hij op *Midrash Rabbah* bij Hooglied 1:9 en hij ontleent hieraan dat bij het hemelse gerechtshof de aanklagers links van de troon staan en de verdedigers rechts. Dit motief zou te verbinden zijn met de engelen in Mattheüs 25.¹⁰⁵ Links en rechts zijn dus geen neutrale duidingen. Eerder werd er al op gewezen dat het onderscheid tussen links en rechts een onderscheid is dat sterk lichamenlijk is. In het hoofdstuk over de ruimtelijkheid in teksten werd uiteengezet dat juist oppositionele locatieaanduidingen met een lichamenlijk uitgangspunt, dikwijls een metaforische lading hebben in poëtische en narratieve teksten. In deze tekst wordt de positieve duiding van de groep rechts ten opzicht van de groep links niet alleen door hun locatie duidelijk. De groep rechts wordt namelijk direct aangesproken met 'gezegenden van de vader'.

De dialoog

"δεῦτε" is het eerste dat de koning tot deze groep zegt, 'kom' of 'kom dichterbij'. Dit is direct een belangrijke beweging in de ruimte. De volken werden bijeengebracht, vervolgens gescheiden in links en rechts en nu mag de rechtergroep dichterbij komen. De koning staat symbool voor macht. Als je dichterbij de koning komt, kom je dichterbij het centrum van de macht. De nabijheid van de koning is een ruimte van symboliek. Deze *espace de représentation* heeft een geheel eigen dynamiek en logica qua tijd en ruimte. Dit blijkt uit de dialoog tussen de koning en de groep rechts.

---

¹⁰⁴ John M. Court, "Right and Left : The Implications for Matthew 25:31-46," *New Testament Studies* 31, no. 2 (04/01, 1985)224-226.

¹⁰⁵ John M. Court, "Right and Left : The Implications for Matthew 25:31-46," *New Testament Studies* 31, no. 2 (04/01, 1985)226.

in dit frame een cruciale rol. De dialoog speelt zich af in de toekomst, maar de woorden van de koning veroorzaken grote sprongen in de tijd. Het beeld springt van de toekomst, naar de grondlegging der wereld, de toekomst en terug naar een verleden. Want ik *was* hongerig en jullie *gaven* mij eten, ik *was* dorstig en jullie *gaven* mij drinken et cetera. Het zijn werkwoordvormen die een verleden tijd aanduiden. Naar welk tijdvak zij refereren is niet meteen duidelijk. Dit blijkt ook uit de reactie van degenen rechts, nu aangeduid als de rechtvaardigen. Zij stellen tot drie keer toe de vraag *ποτε σε είδομεν*, wanneer dan hebben we u gezien? Uit hun antwoord blijkt dat ze in elk geval niet bewust zijn van het tijdstip van de eerdere ontmoeting met de koning. Het nadrukkelijke *ποτε σε* geeft niet alleen de indruk dat ze niet op de hoogte zijn van het wanneer van deze eerdere confrontatie met de koning, maar dat ze de koning niet herkennen van een eerdere ontmoeting.

De persoon die eerst in een discours met woorden als koning, troon, koninkrijk en heerlijkheid stond zegt nu dat hij hongerig, dorstig, een vreemdeling, naakt, ziek en in de gevangenis was. De verschillende goede daden kunnen beschouwd worden als impliciete en expliciete referenties naar locaties die deel uitmaken van de *story space*. Het eten geven aan iemand die hongerig is of drinken aan iemand die dorstig is lijkt zich af te spelen in het publieke domein of op de grens van het publieke- en het privé-domein. Iemand spreekt je op straat of bij je huis aan voor een stuk brood of bij de waterput voor een slok water. Het geven betekent een beweging in de richting van de ander. Een vreemdeling opvangen gaat een stap verder. Een vreemde wordt toegelaten in het privé-domein of in het domein van de gemeenschap. De naakte kleden impliceert wellicht ook het opvangen van iemand. Het kleden van iemand maakt tevens dat de andere persoon zich weer in het publieke domein kan vertonen. Het bezoeken van de zieke betekent dat er een beweging gemaakt moet worden naar het domein van de ander. Opmerkelijk is hier het fysieke karakter van de beelden. Honger, dorst, naaktheid en ziekte zijn onmogelijk los te zien van het lichaam. Het zijn namelijk condities van het lichaam. De tegenstelling tussen een vreemdeling buiten of iemand die binnengelaten wordt is tevens te zien als een beeld dat te maken heeft met het lichaam, aangezien aspecten als nabijheid en afstand, maar ook grenzen en bescherming vanuit de visie van Lefebvre

samenhangen met het lichamelijke aspect van ruimte. Vanuit de verschillende daden van barmhartigheid is er dus een duidelijke connectie te leggen tussen het menselijk lichaam en ruimtelijkheid. Nolland wijst er op dat het bezoeken van een zieke ook voor de bezoeker het risico van besmetting met zich mee brengt. Hij beklemtoont dat het bezoeken van een zieke ook het doorbreken van diens isolement kan betekenen.¹⁰⁶ Bij het bezoeken van een gevangene is dit isolement nog pregnanter aanwezig. De gevangene staat buiten de maatschappij.

De gevangenis is expliciet als locatie benoemd in de tekst, *ἐν φυλακῇ*. De gevangenis kan gezien worden als een *espace de représentation*. Waar in een rechtstaat een gevangenis gezien zou kunnen worden als een symbool van orde en recht, heeft het deze lading in deze tekst nadrukkelijk niet. In de meeste gevallen heeft het woord in de Bijbel zowel in het Oude(LXX) als in het Nieuwe Testament een lading van onrecht. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het verhaal van Jozef in de gevangenis in Genesis 40-42 of aan de gevangenschap van Johannes de Doper in Mattheüs 14 of aan de apostelen in de gevangenis in Handelingen 5. Een gevangenis staat symbool voor gevangenschap, voor straf en voor ontnomen van vrijheid. In een gevangenis bevinden zich personen die door het gezag bewust uit het publieke domein geweerd worden. Bij het bezoeken van gevangenen speelt tevens het aspect dat een gevangene om in leven te blijven vaak afhankelijk was van degenen die hem bezochten.¹⁰⁷

Het contextual frame

Wanneer we vanuit de theorie van een *contextual frames* naar deze dialoog kijken, levert dit een verassend beeld op. De plaatsing van de verschillende karakters op de assen van tijd en ruimte is complex. Eerder werd al gezegd dat deze dialoog tussen de koning en degenen rechts, een *espace de représentation* is, een geleefde ruimte met zijn eigen logica en dynamische werkelijkheid.

---

¹⁰⁶Nolland, *The "Gospel of Matthew" : A Commentary on the Greek Text* 1030

¹⁰⁷Nolland, *The "Gospel of Matthew" : A Commentary on the Greek Text* 1030

De gegevens bij het begin van de dialoog

- Het moment in de tijd is het niet nader te definiëren 'dan' in de toekomst.
- De koning in dit frame is logischerwijs hetzelfde karakter als degene die geïntroduceerd werd als de Mensenzoon. De koning is dus ook degene die doormiddel van een beeldspraak vergeleken werd met een herder. In het 'dan' in de toekomst heeft op dit moment in narratief de scheiding van de volken al plaatsgevonden. In deze ruimte kunnen we de koning dus situeren als zittend op de troon van zijn heerlijkheid. De locatie van deze troon is nog steeds onduidelijk.
- De engelen worden niet opnieuw genoemd dus is het logisch dat zij zich bij de troon bevinden. Wellicht in een groep links en rechts achter de troon. Zie het eerder aangehaalde artikel van Court.
- Als we er van uitgaan dat de volken nog steeds op dezelfde manier gepositioneerd zijn ten opzichte van de Mensenzoon staan ze dus tegenover hem. Inmiddels wel in twee groepen. Rechts tegenover hem, vanuit de koning gezien, staat de groep rechtvaardigen en links tegenover de koning de andere groep.

Door de dialoog ontstaat een totaal ander beeld qua verhouding in de ruimte tussen de koning en degen links en rechts. De koning is door de expliciete en impliciete locaties uit de tekst als volgt in tijd en ruimte te plaatsen ten opzichte van de mensen die op het moment van de dialoog de groep links en rechts tegenover de troon vormen.

- Hongerig: in een verleden, impliciet de koning in de straten of huizen van alle mensen
- Dorstig: in een verleden, impliciet de koning in de straten of huizen van alle mensen
- Naakt: in een verleden, impliciet de koning naakt in de straten van de mensen
- Vreemdeling: in een verleden, de koning *bij* alle huizen van alle mensen en *in* de huizen van de rechtvaardigen
- Ziek: in een verleden, het huis van de koning waar alle rechtvaardigen op ziekenbezoek komen
- Gevangenis: in een verleden, de gevangenis waar de koning gevangen is waar alle rechtvaardigen op bezoek komen

Het bovenstaande overzicht van de plaatsing van de koning ten opzichte van de rechtvaardigen op de assen van tijd en ruimte levert een onwerkelijke positionering op. Hoe kunnen alle mensen bij de koning aan zijn ziekbed staan en hoe kan de koning bij alle mensen aankloppen bij hun huizen? Dit wonderlijke *contextual frame* wil door het brein in een coherente narratieve wereld omgezet worden. De vragen van de rechtvaardigen over het wanneer van deze situaties, is al geactiveerd in het brein van de lezer door de schijnbare onmogelijkheid van het voorgestelde frame. Het antwoord is buitengewoon verrassend. Het karakter van de Mensenzoon uit de inleiding, van de herder uit de beeldspraak, en de koning uit de dialoog blijkt zich te vereenzelvigen met 'één van mijn minste broeders' Blijkbaar hebben de rechtvaardigen deze minste ontvangen als een koning.

Niveaus van ruimte

Het wel of niet helpen van de minste broeder is te verbinden met de drie niveaus van ruimtelijkheid bij Lefebvre. Wanneer iemand je vraagt om je te helpen is dit een doorbreking van de alledaagse ritmiek en het routine matig niveau van handelen. Dit speelt zich derhalve af op het niveau van *l'espace perçu*. De vereenzelving van de koning met de minste broeder raakt ook aan *l'espace conçu*, aan het conceptuele niveau van ruimte. Aanvankelijke concepten en ideeën over wie belangrijke personen zijn, of wat centrum of periferie is en hoe tijd en ruimte zich verhouden blijken niet langer houdbaar als blijkt de zieke vreemdeling de koning zelf blijkt te zijn. Het beslissende moment heeft daarnaast met *l'espace vécu* te maken. De rechtvaardigen blijken zich niet bewust te zijn van hun goede daden. Er is blijkbaar een verborgen, onbewuste laag van overtuigingen tot uiting gekomen in hun handelen.

Marginaliteit

De minste broeder in een situatie van honger, dorst, vreemdelingschap, naaktheid, ziekte en gevangenschap is verbinding te brengen met het begrip marge en met marginaliteit. Eerder zagen we in de conceptualisatie van ruimte van Soja, dat de marginaliteit een belangrijk element is van de *Thirdspace*. Het onderscheidt dat bell Hooks maakt tussen gekozen en gedwongen marginaliteit zou ook in verbinding gebracht kunnen worden met de marginaliteit van één van de minste broeders. De marginaliteit van iemand in de gevangenis, van een vreemdeling, van iemand die ziek, hongerig, dorstig of naakt is, lijkt in eerste instantie een marginaliteit die onbedoeld en ongewild is. Deze condities zouden weliswaar een gevolg kunnen zijn van bepaalde keuzes, maar het is niet aannemelijk dat iemand bewust kiest voor deze condities. Wanneer de koning zich echter vereenzelvigd met de minste broeder in deze marginaliteit, wordt deze marginaliteit een gekozen marginaliteit. De koning hoeft zich niet te verbinden met de periferie, maar kiest ervoor zich hiermee

te verbinden. De koning kan gezien worden als een symbool van macht. Wanneer de koning zich verbindt met de marge of de periferie, worden de posities van centrum en marge gekanteld. Het beslissende moment ligt in dit narratief niet bij wat in eerste instantie het centrum van macht leek, bij de koning die zit op de troon van heerlijkheid. Het beslissende moment blijkt in de marge van de sociale ruimte te liggen. Deze marge wordt door de vereenzelviging van de koning met de minste broeder een centrale plaats.

7.4.4 Conclusie frame IV

Tussen frame III, de beeldspraak van de scheiding van de schapen en geiten en frame IV de dialoog tussen de koning en degenen rechts is er een *gap* in het narratief. Bij aanvang van frame IV blijken de mensen al opgesplitst te zijn in een groep links en rechts. Er zijn veel sprongen in de tijd in de tekst van de dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen. Door de herhaalde vraag van degenen rechts naar het wanneer van het uitvoeren van de daden van barmhartigheid wordt dit element van onwetendheid van het tijdstip en het niet herkennen van de koning uit deze situaties sterk benadrukt.

De locatie van het koninkrijk wordt benoemd en dit zou kunnen samenhangen met een Rabbijnse perceptie van de pre-existentie van het Paradijs en de Gehenna. Een positieve symbolische lading van rechts en een negatieve lading van links is ook in verbinding te brengen met Rabbijnse tradities. Rechts zou vanuit deze tradities verbonden kunnen worden met de juiste implementatie van de Torah in het eigen leven, en links met het niet navolgen of bewust afwijken van de juiste naleving van de Torah.

Dat de rechtvaardigen dichter bij de koning worden geroepen aan het begin van de dialoog zou gezien kunnen worden als een beweging richting het centrum van de macht van de koning. De werken van barmhartigheid zijn sterk verbonden met het lichaam. Daarnaast is het wel of niet doen van deze werken ruimtelijk te duiden. De werken van barmhartigheid zijn ruimtelijk te plaatsen in het privé domein en het publieke domein en het geïsoleerde domein van de ander.

De verschillende ruimtes die de verschillende werken van barmhartigheid impliceren en de lokalisering van de koning en de rechtvaardigen in deze situaties is eigenlijk niet te duiden op de assen van tijd en ruimte. Het toepassen van de *contextual frame theory* op deze dialoog brengt dit

aspect helder naar voren. Juist deze incoherente voorstelling lijkt de lezer sterk bij de dialoog te betrekken. De identificatie van de koning met de minste van de broeders is zeer verrassend. Het om hulp gevraagd worden kan gezien worden als een doorbreking van de ritmiek van het dagelijkse leven. Als een verandering op het niveau van *l'espace perçu*. De vereenzelviging van de koning met één van de minste broeders stelt vragen bij vastliggende concepties over centrum en periferie en de importantie van personen. In het al dan niet helpen van de minste broeder, wordt een dieper laag van overtuigingen zichtbaar. Dit is te duiden op het niveau van *l'espace vécu*.

Een van de minste broeders is te zien als een persoon in de marge. De marginaliteit kan gezien worden als een onbedoelde en ongewilde marginaliteit. De vereenzelviging van de koning met deze persoon is voor de koning een gekozen marginaliteit. Met deze keuze van de koning komt het centrum in de marge te liggen en worden de verhoudingen gekanteld. Deze tegenstelling tussen centrum en marge speelt een belangrijke rol in dit narratief.

7.5 Frame V: Dialoog tussen hem en degenen links

Dan zal hij tot degenen aan zijn linkerhand zeggen: Ga weg van mij vervloekten naar het eeuwige vuur dat bereid is voor de duivel en zijn engelen. Want ik was hongerig jullie gaven mij geen eten, ik was dorstig en jullie gaven me geen drinken ik was een vreemdeling en jullie namen mij niet op, naakt en jullie kleedden me niet, toen ik ziek was en toen ik in de gevangenis was bezochten jullie mij niet.

Dan zullen zij antwoorden en hem zeggen: Heer wanneer hebben we u hongerig, of dorstig, of als vreemdeling, of naakt, of ziek of in de gevangenis gezien en u niet geholpen.

Dan zal hij hen antwoorden zeggend: Amen zeg ik jullie, zo veel als jullie niet gedaan hebben aan één van de minsten, dat hebben jullie aan mij niet gedaan.

7.5.1 Beschrijving frame V

Ruimtelijk is het frame een enerzijds symmetrische en anderzijds een asymmetrische spiegeling van het eerdere frame. Qua beweging in de ruimte is aan het begin van het frame de tegengestelde beweging, weg van de koning in plaats van dichterbij de koning opvallend.

7.5.2 Plaatsing in de tijd frame V

De plaatsing in de tijd is grotendeels hetzelfde als in het vorige frame. De dialoog met degenen links is weliswaar iets compacter dan de dialoog met degenen rechts, maar de structurering van de dialoog is dezelfde. De dialoog met degenen links volgt in het narratief direct op de dialoog met degenen rechts. Deze dialoog is dus in de tijd direct na de dialoog met degenen rechts te plaatsen.

Er is sprake van dezelfde sprongen in de tijd als in de eerste dialoog. In de zinnen waarmee de dialoog is gestructureerd worden futurumvormen gebruikt. Er is ook een verwijzing naar een verleden waarin het vuur bereid is. Hier is dezelfde perfectumvorm gebruikt voor het bereiden van het vuur als in de eerste dialoog voor het bereiden van het koninkrijk. Bij het bereiden van het vuur wordt echter niet verwezen naar de grondlegging van de wereld. Van het vuur wordt gezegd dat het bereid is voor de duivel en zijn engelen, bij het koninkrijk werd gezegd dat het voor u/jullie bereid is. De daden van barmhartigheid, hier het nalaten van de daden van barmhartigheid, zijn net als in de andere dialoog weergegeven in indicativus aoristus vormen en liggen dus op het moment van de toekomstige dialoog tussen de koning en degenen links is een niet gespecificeerd verleden.

7.5.3 Narratieve wereld frame V

De narratieve wereld die geschetst wordt in dit frame is voor de lezer vertrouwd terrein. Het raadsel van de koning in allerlei precaire situaties waarin hij door mensen werd bijgestaan is opgelost. Deze scène vormt een spiegel van de eerdere dialoog. Een thema dat sterk speelt in zowel het vorige frame als in dit is het motief van het onbewust zijn van de goede daden die je wel of niet gedaan hebt tegenover de koning. Ook in de gestalte van welke minste broeder de koning is te herkennen blijft in raadselen gehuld.

Het bewustzijn of het niet-bewustzijn, symmetrie en asymmetrie, en het proces van reflecteren zijn voor Lefebvre aspecten van ruimtelijkheid. Eerder zagen we dat Lefebvre deze aspecten in verband met het lichaam brengt. Aspecten van spiegeling en reflectie geven volgens Lefebvre aan dat het lichaam zich verhoudt tot de ruimte om het lichaam. Zoals het lichaam zich verhoudt tot ruimte, en zich daarin wel of niet gespiegeld ziet, kan ook een tekst fungeren als spiegel. Juist in deze scène van het narratief gaat het verhaal interfereren met het eigen leven. In de cognitieve narratologie zou dit benoemd kunnen worden als 'blending'. Het eigen leven met zijn eigen sociale ruimte, en eigen *pratique spatiale*, met zijn eigen *représentations d'espace* en met zijn eigen *espaces de representation* gaat interfereren met de 'sociale ruimte' van het narratief. Het narratief doet juist door de herhaling en de tegenstelling tussen de ene groep een beroep zich tot deze wereld te verhouden. In dit verband is ook de *deictic shift theory* van belang. De plek waar de lezer zichzelf plaatst in het narratief kan verschuiven. De vraag die het tweeluik van deze oppositionele frames stelt is in welk van deze frames de lezer zichzelf zou plaatsen, linker of het rechter frame. Sta je links of rechts? De vraag is nog pregnanter, omdat zelfs de rechtvaardigen eigenlijk niet goed weten waarom zij in dat rechter vak zijn beland. Ze wisten niet welke daden door de koning beschouwd werden als goede daden die aan hem gedaan werden. Degenen links weten niet goed wanneer ze nalatig geweest zijn. Deze vraag naar je daden en naar het bewustzijn van je daden of het nalaten van je daden krijgt een beklemmend karakter wanneer de twee lotsbestemmingen van het onbewust wel goed doen of nalaten goed te doen vergeleken worden. Enerzijds een vuur voor duivels en engelen en anderzijds een koninkrijk als erfenis.

7.5.4 Conclusie frame V

De grotendeels tekstuele herhaling en het duidelijke onderscheidt tussen twee groepen waartoe de lezer zich kan verhouden, brengen een reflectieproces tot stand. De lezer gaat zich spiegelen aan

het verhaal en er ontstaat een proces van *blending* tussen dit narratief en het eigen levensverhaal . Vanuit de deictic shift theorie kan verklaard worden dat een lezer zichzelf in dit verhaal positioneert.

7.6 Frame VI: Afsluiting

En dezen zullen naar een eeuwige bestraffing gaan, de rechtvaardigen naar een eeuwig leven

7.6.1 Beschrijving frame VI

Eigenlijk is er niet echt meer sprake van een nieuw frame. De zin is veel meer conceptueel dan ruimtelijk. Beide groepen worden nog een keer genoemd en de ruimtelijke termen links en rechts worden niet meer gebruikt. In plaats daarvan 'dezen' en 'de rechtvaardigen'. De locaties vuur en koninkrijk zijn herplaatst met het meer conceptuele eeuwige bestraffing en eeuwig leven.

7.6.2 Plaatsing in de tijd frame VI

Het frame is in de toekomst gesitueerd

7.6.3 Narratieve wereld frame VI

Het laatste frame is eigenlijk meer een soort van naschrift dan een ruimtelijk frame . Het verhaal is verteld en het beeld zoomt uit en op het scherm verschijnt nog een laatste zin. De dualiteit tussen de twee manieren van omgaan met de minste broeder en de dualiteit in de consequenties hiervan worden nog een keer scherp tegenover elkaar gezet. De vraag waar sta je in deze narratieve wereld links of rechts, bij dezen of de rechtvaardigen wordt hiermee nog één keer gesteld.

7.6.4 Conclusie frame VI

Bij het laatste frame is de narratieve reis bijna voltooid. De *espace perçu* van het gewone dagelijkse leven komt weer in beeld. In de metafoor is de plaats waar vanuit de narratieve ervaring begon niet zozeer veranderd, maar is de persoon die de reis maakte wel gevormd door deze ervaring. In het leesproces was er sprake van distantie ten opzichte van het alledaagse leven, maar ook van verbinding. In de narratieve ruimte leek je zelf te moeten beoordelen waar je staat, links of rechts. De plek waar je komt te staan in de imaginaire ruimte van het narratief lijkt uiteindelijk niet de vraag te zijn. Zelfs de positie bij een het toekomstige eschatologische oordeel lijkt niet de pointe te zijn. Het verhaal begint eigenlijk nu pas. In de sociale ruimte van het gewone leven.

8 De gelaagdheid van ruimte als leesstrategie

In dit hoofdstuk wil ik de idee van gelaagdheid van ruimte van Lefebvre op een andere manier confronteren met de idee van *narrative worldmaking*. Het doel hiervan is te verkennen of de drie niveaus van de sociale ruimte ook te gebruiken zijn als een concept voor een leesstrategie van een betekenisgevend narratief. Allereerst wordt uitgelegd op welke wijze ik de drie termen voor de analyse van ruimtelijkheid wil toepassen. Vervolgens wordt deze conceptualisatie toegepast op de tekst van Mattheüs 25: 31-46. Dit hoofdstuk is te beschouwen als een verkenning van deze toepassing van de drie niveaus van ruimtelijkheid.

8.1 De wisselwerking tussen de tekst en het handelen

In hoofdstuk vier werd al ingegaan op de vraag of de idee van de gelaagdheid van ruimte zoals verwoord bij Lefebvre geschikt was om de ruimtelijkheid in de tekst van Mattheüs 25: 31-46 te duiden. Dit leidde tot een toepassing waarbij de conceptualisatie van gelaagdheid van ruimte werd ingezet als een één van de instrumenten voor de duiding van ruimtelijke elementen in de tekst en in de narratieve wereld. De drie niveaus van ruimtelijkheid werden in hoofdstuk zeven vooral in verbinding gebracht met de drie niveaus van ruimtelijkheid voor de sociale ruimte van de *implied reader*. In de inleiding van deze scriptie werd al vastgesteld dat de tekst uit Mattheüs 25: 31-46 van de vroege kerk tot het heden een belangrijke tekst geweest is en dat het in alle eeuwen mensen heeft geïnspireerd tot sociaal handelen. De tekst heeft blijkbaar een zekere tijdloosheid en een universele reikwijdte. Daarnaast is het een tekst die invloed lijkt te hebben op hoe mensen omgaan met hun medemens. Bij Lefebvre staat ruimtelijkheid nooit los van de sociale praktijk, de maatschappelijke verhoudingen en dominante maar ook subversieve ideologieën. Vanuit deze manier van denken is het niet onlogisch om te kijken naar de wisselwerking tussen de ruimtelijkheid in de tekst van Mattheüs en de ruimtelijke uitwerking van deze tekst in het handelen van mensen. Deze wisselwerking tussen deze tekst en het handelen kan ook benaderd worden vanuit de drieslag van ruimtelijkheid.

8.2 Een narratieve tekst als ontwerp van de sociale ruimte

De perikoop uit Mattheüs kan namelijk ook in zijn geheel geduid worden als een *representation d'espace* of een *espace conçu*. De tekst wordt dan gezien als een codering van ruimte. Zoals eerder in deze scriptie benoemd heeft het werkwoord *concevoir* waarvan *conçu* het deelwoord is twee betekenissen enerzijds 'verstaan' of 'begrijpen' en anderzijds 'plannen' of 'bedenken'. Deze dubbelheid in betekenis betekent dat een *espace conçu* een codering of representatie van een historische sociale ruimte kan zijn. Daarnaast kan het een referentie naar een bestaande ruimte zijn. De derde mogelijkheid is dat een tekst als *l'espace conçu* een ontwerp of plan voor het heden of de toekomst is. Deze laatste variant scheidt de mogelijkheid om Mattheüs 25:31-46 op een heel andere manier *als représentation d'espace* te zien. De tekst wordt dan niet gezien als een weerslag van een historische sociale en ruimtelijke werkelijkheid, maar als een plan of ontwerp voor het heden en de toekomst. Op deze manier worden de drie aspecten van ruimte van Lefebvre in wezen vertaald naar een leesstrategie waarin een narratief zingevend gaat werken voor het leven van de lezer. Voor deze conceptualisatie maak ik gebruik van het begrippenkader van Lefebvre en tevens van elementen van zijn ideeën over de gelaagdheid van ruimte. Het is echter wel een afwijkende interpretatie en toepassing van dit begrippenkader.

8.3 Concept voor de drie momenten van ruimtelijkheid als leesstrategie

De drie niveaus van ruimtelijkheid als leesstrategie voor een tekst als *espace conçu* van de sociale ruimte is als volgt te typeren:

8.3.1 *L'espace perçu*/ *La pratique spatiale*

De sociale ruimte van het dagelijks leven waartegen een tekst gelezen wordt.

Hierin zijn twee aspecten te onderscheiden. Allereerst is er de invloed van *la pratique spatiale* op het lezen van een tekst. De routine en ritmiek van het alledaagse leven zijn van invloed op hoe een tekst gelezen en geïnterpreteerd wordt. In het hoofdstuk over ruimtelijke aspecten van de tekst en van de narratieve wereld werd met een beeldspraak van Gerrig gesteld, dat het lezen van een narratief is als het maken van een reis. *L'espace perçu* kan gezien worden als het vertrekpunt van de reis. Het vertrekpunt heeft invloed op hoe de reis beleefd wordt. In dezelfde beeldspraak van Gerrig keert de lezer na zijn reis weer terug naar zijn vertrekpunt. Zijn blik op de werkelijkheid is echter wel

veranderd. De narratieve reis en de distantie tot de uitgangspositie heeft zijn blik in meer of mindere mate veranderd. Wanneer een tekst functioneert als een *espace conçu* in de zin van een ontwerp voor de sociale ruimte van de lezer, heeft deze tekst door de samenhang van de verschillende aspecten van ruimte, een uitwerking op de andere niveaus van ruimte.

8.3.2 L'espace conçu/représentations d'espace

De ruimte van het proces van het lezen en het conceptualiseren van de tekst.

De tekst wordt verbonden met concepten en logica. Dit proces kan bewust of onbewust plaatsvinden. De tekst kan bewust benaderd worden als een *représentation d'espace* of als zodanig functioneren omdat de tekst een interactie aangaat met de cognitie van de lezer. *L'espace perçu* van de lezer heeft ook invloed op deze ruimte. De kennis en situatie van de lezer beïnvloeden de conceptualisatie van de tekst. Mijn conceptualisatie van de drie momenten van ruimtelijkheid als leesstrategie heeft duidelijke raakvlakken met het proces van *narrative worldmaking* zoals dat eerder in deze scriptie aan bod kwam. *L'espace conçu* onderscheidt zich van *l'espace vécu* door het logische of rationele karakter van het proces in deze ruimte. In de conceptualisatie van ruimte van Lefebvre is dit niveau van ruimte, *l'espace conçu*, gevormd naar de wetten van de logica. *L'espace vécu* heeft daarentegen volgens hem zijn eigen dynamische en veel minder rigide logica.

8.3.3 L'espace vécu/espaces de représentation

Het niveau waarop de tekst tot leven komt in de verbeelding en het onderbewuste van de lezer.

De geleefde ruimte in de tekst betekent dat de tekst tot leven komt in de verbeelding van de lezer. Wil een tekst daadwerkelijk als een ontwerp van de sociale ruimte gaan functioneren is het nodig dat de tekst een *espace vécu* wordt. De tekst kan dan niet op het conceptuele niveau blijven hangen maar moet tot leven gewekt worden. De realiteit en de fantasie, dromen en ideaalbeelden moeten elkaar gaan omarmen en een nieuwe dimensie van de ruimte van de tekst aan het licht brengen. Het ruimtelijke niveau van *l'espace vécu* bij Lefebvre is het ruimtelijke niveau wat het lastigste te definiëren is. Eerder zagen we al dat Lefebvre dit niveau van ruimte verbond met het onderbewuste, het onzichtbare en het symbolische. Wanneer dit aspect verbonden wordt met het narratieve proces, is dit aspect het moeilijkste om aan het licht te brengen. Het is ook vooral dit aspect van het narratieve proces dat de aandacht heeft van de cognitieve narratologie. Mijn veronderstelling is dat een tekst alleen dan kan fungeren als een *espace conçu* in de zin van een ontwerp voor de sociale ruimte, als deze niet slechts verbonden wordt met het conceptuele niveau, maar dat er zowel een

verbinding is met het niveau van *l'espace perçu* van de lezer in de zin van het gewone dagelijkse leven als met *l'espace vécu* van de lezer in de zin dat er een verbinding ontstaat op een dieper minder bewust niveau. Het niveau van de diepste drijfveren van een persoon en het niveau van de verbeelding. Op deze manier ontstaat er een wisselwerking tussen het conceptuele niveau van de tekst, het waargenomen niveau van het dagelijkse leven, en het geleefde niveau van de diepere drijfveren en de verbeelding.

8.4 Invulling van dit concept voor Mattheüs 25: 31-46

Als het narratieve proces bij Mattheüs inderdaad op deze wijze zou functioneren, ontstaat er in het narratieve proces een wisselwerking tussen de drie niveaus van ruimtelijkheid. Het conceptuele niveau van de tekst gaat namelijk een weerslag krijgen op het waarneembare niveau van het dagelijkse leven van de hoorder of de lezer. De tekst gaat resulteren in een *pratique spatiale*. De tekst krijgt hierdoor een zichtbare dimensie. Het handelen in de *pratique spatiale* wordt via de tekst als *représentation d'espace* met behulp van de verbeelding van de *espace de représentation* aan een oordeel onderworpen. Dit heeft vervolgens invloed op het verdere handelen. De tekst gaat op het niveau van *l'espace vécu* door middel van de verbeelding een interactie aan met de diepere drijfveren en overtuigingen van een persoon en kan op deze wijze dit diepe niveau van overtuigingen beïnvloeden. De tekst komt in dit proces tot leven en dit zal vervolgens een uitwerking krijgen op de waarneembare dimensie van het dagelijkse leven.

8.4.1 L'espace conçu van het leesproces

In de analyse in het vorige hoofdstuk bleek dat de tekst met verschillende concepten in verbinding gebracht kon worden. Enkele voorbeelden zijn: het idee van een oordeel en een beloning voor daden, het concept van eeuwig leven, het concept van de herder/koning, De Mensenzoon als minste broeder. Daarnaast is een tekst als geheel ook te typeren als een conceptualisatie.

8.4.2 L'espace perçu van het leesproces

In de analyse in het vorige hoofdstuk bleek dat er in de tekst duidelijke aanknopingspunten zijn om deze tekst te verbinden met het dagelijkse leven. De beeldspraak van de scheiding van schapen en geiten was door de herkenbaarheid van het beeld en het lichamelijke karakter van onder andere links en rechts goed te verbinden met de ritmiek van het dagelijkse leven. Ook het doen of nalaten van de werken van barmhartigheid is te zien als behorend tot de praktijk van het leven of als een

doorbreking van deze ritmiek. De tekst heeft derhalve aangrijpingspunten wat betreft l'espace perçu van de lezer.

8.4.3 L'espace vécu van het leesproces

In de analyse in het vorige hoofdstuk bleek dat de tekst van Mattheüs duidelijk een beroep doet op de verbeelding van de lezer. Voorbeelden hiervan zijn de beperktheid van de beschrijvingen van de ruimtelijke voorstellingen en de verbeelding die nodig is om deze beschrijvingen aan te vullen en ook de complexe dynamische onlogische logica die te zien is in het *conceptual frame* van de dialoog van de koning met degenen rechts. Dit zijn voorbeelden van hoe het narratief dit niveau van het narratieve proces aanspreekt. Ook het aspect van het onbewust of bewust zijn van je daden hangt samen met het niveau van l'espace vécu. Daarnaast is er nog het aspect van de diepste drijfveren. Angst en hoop worden vaak gezien als de diepste drijfveren van een mens. De voorstelling van een eeuwig leven of een eeuwige bestraffing appelleert sterk aan deze twee diepe drijfveren.

8.4.4 De samenhang van deze niveaus

Als de tekst als ontwerp voor de sociale ruimte als zodanig functioneert, wordt de tekst op conceptueel niveau geduid en verbonden met andere concepten. De tekst wordt verbonden met het niveau van het dagelijkse leven en de tekst komt tot leven in de verbeelding van de lezer en gaat interfereren met zijn diepste overtuigingen. Deze wisselwerking tussen de verschillende niveaus betekent dat de conceptualisatie van ruimte in deze tekst, zich gaat verbinden met de imaginaire ruimte in het hoofd van de lezer en dat deze samen de *pratique spatiale* gaan kleuren. Andersom is het ook zo dat de ruimte zoals deze waargenomen wordt, de ervaring van alledag invloed heeft op hoe deze tekst gelezen wordt. Iemand die in de gevangenis zit zal de tekst anders lezen dan iemand die op vakantie is nadat hij zojuist een belangrijk project heeft afgerond. Iemand die gebukt gaat onder het onrecht dat anderen hem aandoen zal de tekst anders lezen dan degene die anderen onderdrukt. Iemand die weet dat hij tekortschiet naar anderen zal de tekst anders lezen dan iemand die zonder enig schuldgevoel aan zijn medemens voorbij gaat. De ruimte van het oordeel in de tekst kan als deze tekst fungeert als ontwerp voor de sociale ruimte, vormgevend zijn voor de ruimte van het handelen. De wetenschap van een oordeel van goed en kwaad is niet los te zien van de wijze waarop omgegaan wordt met de minste broeder. Het verborgen koninkrijk is dan niet los te zien van de zichtbare, waarneembare daden.

8.5 Conclusie

Op het eerste gezicht lijkt de toepassing van de drie momenten van ruimtelijkheid als leesstrategie een interessant concept. Het geeft een andere invalshoek voor de samenhang tussen de niveaus van ruimtelijkheid en de cognitieve processen die een rol spelen bij het lezen en eigen maken van een narratief. Het verder uitwerken van deze conceptualisatie zou een interessant uitgangspunt kunnen zijn voor een volgend onderzoek.

Bij de toepassing van de interpretatie van de drie niveaus van ruimtelijkheid in het leesproces op de perikoop uit Mattheüs, blijkt het narratief aan te grijpen op alle drie de niveaus van ruimtelijkheid voor de individuele lezer. Het narratief is te verbinden met het niveau van het dagelijkse leven van de lezer, met het conceptuele niveau van de kennis en logica van de lezer en met het geleefde niveau van de verbeelding en diepe drijfveren en overtuigingen van de lezer. De samenhang die er is tussen deze drie niveaus zou een verklaring kunnen zijn voor de kracht van dit narratief en wellicht een van de redenen dat deze tekst zoveel invloed lijkt te hebben (gehad) op de praktijk van het dagelijkse leven van gelovigen in de loop der eeuwen.

Eindconclusies

Tot slot gaan we terug naar de hoofdvraag van het onderzoek. De conclusies die in de eerste vijf hoofdstukken naar aanleiding van de theoretische verkenning zijn getrokken komen als conclusies in deze eindconclusies niet terug. De conclusies uit het eerste gedeelte van de scriptie zijn te beschouwen als het gereedschap, waarmee in het tweede gedeelte gewerkt is.

In het hoofdstuk over de ruimtelijke aspecten van tekst, taal en de narratieve wereld werd door mij gesteld dat een duiding van ruimtelijke aspecten in een tekst, ook deze, nooit de enige duiding kan zijn van deze ruimtelijke aspecten. Ruimte is uiterst complex. De ruimtelijkheid in een tekst en de ruimtelijkheid van de narratieve wereld mogelijk nog complexer. De bevindingen in dit onderzoek zijn derhalve niet absoluut. Mijn conceptualisatie van de narratieve wereld van de tekst, is weliswaar goed onderbouwd, maar deze voorstelling van de narratieve wereld is nooit geheel los te zien van de interactie tussen het narratief en mijzelf. Ondanks dit niet absolute karakter van de bevindingen in deze studie geeft dit onderzoek mijns inziens wel inzicht in de verschillende aspecten die bijdragen aan van het tot stand komen van een narratieve wereld bij het lezen van Mattheüs 25: 31-46. In deze studie is gebleken dat een benaderwijze waarin een combinatie van ideeën over ruimtelijkheid van onder meer Lefebvre enerzijds en concepten met betrekking tot *narrative worldmaking* anderzijds een boeiende en vruchtbare benaderwijze kan vormen.

De onderzoeksvraag van dit onderzoek luidt:

“Hoe wordt er bij het lezen van Mattheüs 25 een narratieve wereld gecreëerd en is deze narratieve wereld te duiden als een imaginaire ruimte waarin de lezer zich moet verhouden tot de notie van het oordeel zoals dat in deze tekst beschreven wordt?”

Op deze vraag is geen eenduidig antwoord te geven. Het proces van het tot stand komen van een narratieve wereld kent vele aspecten. En ook de mate waarin een lezer zich verbindt met een narratief kent vele gradaties. Wel is er een aantal aspecten in de tekst van Mattheüs naar voren gekomen die invloed hebben op het proces van *narrative worldmaking* en ook aspecten die verbonden kunnen worden met de mate waarin lezers zich tot deze tekst gaan verhouden.

- Een belangrijk aspect in de tekst van Mattheüs 25: 31-46 is het summiere karakter van de ruimtelijke beschrijvingen en de narratieve *gaps*. Dit zijn aspecten van de tekst in Mattheüs 25: 31-46 die de lezer aanzetten tot het creëren van een narratieve wereld van deze tekst.

De tekst is meestal zeer summier in de beschrijvingen van ruimte. Dit leidt ertoe dat er een sterk beroep gedaan wordt op het voorstellingsvermogen van de lezer en dat de narratieve ruimte door de lezer grotendeels zelf ingevuld moet worden.

- De aanduidingen qua ruimten, maar ook de handelingen in de tekst hebben voor een heel groot gedeelte een referentie vanuit het lichaam. Het lichaam van de lezer is ook het instrument waarmee deze zich verhoudt tot de wereld en is tevens een bron voor tekstuele duidingen van ruimte. De lichamelijke van de beleving van ruimte en de lichamelijke aspecten van de cognitie lijken derhalve een zeer belangrijke rol te spelen bij het lezen van deze tekst en het tot stand komen van een narratieve wereld. Ook de verschillende werken van barmhartigheid hebben een duidelijk lichamenlijk karakter.
- Frame I, vormt het kader rond de tekst en plaats frame II daarmee direct in een eschatologisch discours. Er kan sprake zijn van *blending* met de bredere context van de perikoop, het geheel van de rede op de Olijfberg. Frame II schetst een toekomstig universeel oordeel dat los lijkt te staan van *l'espace perçu* van de lezer. De engelen bij de troon vormen mogelijk een *représentation d'espace* van de goede en slechte daden van de mensen.
- Frame III verbindt het eschatologische discours, door middel van de beeldspraak van het scheiden van de geiten en bokken met de dagelijkse leefwereld van de lezer. De processen die samenhangen met het houden van schapen en geiten zijn sterk verweven met verschillende ritmiek van het leven. De narratologische functie van deze beeldspraak in het proces van het ontstaan van een narratieve wereld lijkt het verbinden van het eschatologische discours met de praktijk en de ritmiek van het dagelijks leven te zijn. Deze beeldspraak geeft voor de lezer aanknopingspunten om zich te verhouden tot de wereld van de tekst. Dit heeft tot gevolg dat er zowel sprake kan zijn van verbinding en herkenning als distantie tussen de eigen wereld en de narratieve wereld.
- Tussen frame III en IV is een narratieve *gap*. Het scheiden van de volken wordt wel aangekondigd in de beeldspraak, maar niet verteld in het narratief. Links en rechts hebben respectievelijk een negatieve en positieve associatie in Rabbijnse literatuur en rechts is op basis van Rabbijnse bronnen in verbinding te brengen met het naleven van de Torah. Links en recht zijn duidelijk aan het lichaam ontleende duidingen van ruimte.

- In de dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen vinden grote sprongen in tijd en ruimte plaats die tot een complex *conceptual frame* leiden. De dialoog vindt plaats in een 'dan' in de toekomst, en refereert naar een tijdvak of naar tijdvakken tussen de grondlegging van de wereld en dit toekomstige 'dan'. Vanuit de *contextual frame theory* blijkt dat de beschrijving van de werken van barmhartigheid, en de posities hierbij in ruimte en tijd van de rechtvaardigen, de anderen en de koning, eigenlijk onmogelijk is. Het brein wil echter de niet kloppende ruimtelijke beschrijvingen omzetten in een coherente narratieve wereld. Dit schept een raadsel dat om een oplossing vraagt. Dit raadsel betreft de lezer bij het verhaal en de vraag naar het wanneer en hoe van de groep rechts is coherent met de vraag van de lezer.
- De daden van barmhartigheid hebben te maken met aspecten die sterk samen hangen met het lichaam, maar ook met de afbakening van het eigen domein. Met grenzen, isolement en gemeenschap. Iemand ontvangen in je huis doorbreekt de afbakening van de eigen ruimte. Iemand bezoeken bij een ziekbed vraagt van de bezoeker buiten zijn eigen vertrouwde omgeving te treden. Voor de gevangene of zieke betekent het dat zijn isolement wordt doorbroken. Deze aspecten van domeinen, grenzen en lichaam vormen wederom een aanknopingspunt om zich met de tekst te verhouden.
- De oplossing dat daden die gedaan zijn aan een van de minste broeders vereenzelvigd worden door de koning met daden aan hem is verrassend. Deze vereenzelving met de minste broeder is in verbinding te brengen met de tegenstelling tussen het centrum en de marge. Het beslissende moment van het oordeel ligt in de marge van de sociale ruimte van het heden en niet in het centrum van de ruimte van een toekomstig oordeel. De marginaliteit van een van de minste broeders kan gezien worden als
- Frame V, de dialoog met degenen links van de koning vormt een weerspiegeling van de eerdere dialoog. De herhaling van een groot gedeelte van de dialoog geeft de lezer gelegenheid om zich te spiegelen aan het narratief. Processen van spiegelen hebben in de perceptie van Lefebvre te maken met het lichamelijk verstaan van ruimte en met aspecten van het bewustzijn van het zelf ten opzichte van het andere of de ander. In de woorden van Ricoeur die aangehaald werden in de inleiding is dit met betrekking tot een narratieve tekst te duiden 'als het zichzelf verstaan ten opzichte van de tekst'. Dit proces van spiegelen of

reflecteren is tevens in verbinding te brengen met het concept van *blending*. Er kan *blending* plaatsvinden tussen de tekst en het verhaal van de lezer.

- Het motief van het wel of niet bewust zijn van je eigen daden en daarmee van de locatie links of rechts in het oordeel speelt een belangrijke rol. De *deictic shift theory* is in verband te brengen met de vraag bij welke groep de lezer denkt te behoren, links of rechts en waarom. Ook de grote sprongen in tijd en ruimte, en de vraag van het wanneer van bepaalde daden kunnen aan een 'deictic shift' bijdragen.
- De twee dialogen met degenen links en rechts lijken beiden een eigen functie te hebben. Het eerste frame stelt de lezer in eerste instantie voor een raadsel aangezien de koning zegt dat hij in allerlei moeilijke omstandigheden een beroep heeft gedaan op deze mensen en zij hem daarin hebben bijgestaan. Aangezien de lezer van een narratief de ruimtelijke informatie uit de tekst om wil zetten tot een coherent en kloppend geheel, wordt er een spanning opgebouwd naar de climax van het verhaal. De climax is dat de koning zich vereenzelvigd met de minste broeder. Het tweede frame dat doordat het grotendeels een herhaling is niet diezelfde spanning in zich draagt nodigt de lezer uit om zijn eigen daden te reflecteren. Het motief van het onbewust zijn van het doen of nalaten van de goede daden speelt een belangrijke rol in dit reflectie proces. De personen links en rechts lijken zelf niet te weten waarom zij links of rechts zijn geplaatst. De koning weet het echter wel.
- Door de vereenzelviging van de koning met de minste broeder, is het middelpunt van het oordeel, in de loop van het narratief verschoven van een verre toekomst naar het heden. Bij het begin van de perikoop is de plek van het oordeel de troon die op een onbepaalde plaats het centrum van de macht vormt. De ruimte van het oordeel is aanvankelijk gesitueerd bij de Mensenzoon als koning op een troon. Tijdens de dialoog tussen de koning en de rechtvaardigen verschuift het oordeel naar de marge van de sociale ruimte, de plaats van de minste broeder. Deze radicale omkering van een abstract conceptueel niveau van ruimte over een toekomstig universeel oordeel, naar een oordeel op het tastbare niveau van de ruimte het dagelijkse leven, leidt ertoe dat de lezer zich tot de imaginaire ruimte van dit oordeel gaat verhouden.
- Frame VI Vormt een duidelijk afsluitend frame. Belangrijk gegeven is dat het concept van een oordeel en de beloning en straf die de consequentie hiervan is nogmaals wordt onderstreept. De afronding van het narratief en de dualiteit in toekomstperspectief voor de

rechtvaardigen en de anderen bevestigt de relevantie van dit narratief in het leven van het nu van de lezer.

- Wanneer de drie niveaus van ruimtelijkheid worden geconceptualiseerd tot leesstrategie dan blijkt dat in de tekst op verschillende niveaus duidelijke aanknopingspunten te vinden zijn om het eigen leven met de tekst te verbinden. De tekst is niet alleen conceptueel, maar refereert duidelijk naar de ruimte van *la pratique spatiale*. Daarnaast doet de tekst een beroep op de kennis en het logische denken van de lezer. In de tekst zijn er tevens aspecten die verbonden kunnen worden met het meer onbewuste of symbolische niveau, *l'espace vécu* van de sociale ruimte van de lezer. Het gaat dan om de aspecten die een beroep doen op de verbeelding van de lezer, maar ook die te maken hebben met bewust en onbewust handelen en met hoop en angst als drijfveren voor menselijk handelen.

De benadering van de tekst uit Mattheüs 25 vanuit een *Critical spatiality* waar concepten van ruimtelijkheid worden verbonden met cognitief narratologische aspecten brengt een aantal aspecten aan het licht die een rol spelen in het tot stand komen van een bepaalde narratieve wereld bij de tekst van Mattheüs. De variatie in narratieve werelden die deze tekst bij lezers kan oproepen is wellicht oneindig doordat er een rijke schakering is in de mate van distantie en verbinding, in de *blending* met andere verhalen en de mate van impact van de ervaring in deze narratieve ruimte op de praktijk van het leven.

Slotwoord

Een narratieve ervaring kan volgens Gerrig gezien worden als een reis. Het schrijfproces van deze scriptie laat zich ook wel in die metafoer vatten. Aan het begin van het onderzoeksproces bevond ik me dicht bij huis, waar een kudde met schapen en geiten uit elkaar werden gehaald. Benieuwd als ik was naar de reden van dit scheiden bleef ik een tijdje naar dit tafereel kijken, maar besloot toen, aangemoedigd door Eric Ottenheijm, mijn reis te vervolgen. Verschillende ruimtelijke aspecten in de tekst kwamen in beeld. Op de volgende pleisterplaats leek ik te verdwalen tussen de verschillende ruimtelijke niveaus van iets dat op een doolhof leek. De afstand tussen deze plek en wereld van de tekst leek moeilijk te overbruggen, maar ik vond een verbinding in de cognitieve narratologie. Zo bereikte ik de bestemming: de ruimte van de wereld van het narratief. Ik ben nu al weer bijna thuis en die locatie is niet veranderd, maar de reiziger wel, zo liet ik mij onderweg vertellen.

Bibliografie

- Anson-Cartwright, Mark. "Beethoven: Structural Principles and Narrative Strategies." Chap. 8, In *The Cambridge Companion to the Symphony*, edited by Horton, Julian, 174-189. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Berquist, Jon L. and Claudia V. Camp, eds. *Constructions of Space I : Theory, Geography, and Narrative*. New York: T & T Clark International, 2007.
- Berquist, Jon L. and Claudia V. Camp, eds. *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*. New York: T & T Clark, 2008.
- Boccaccini, Gabriele, ed. *Enoch and the Messiah Son of Man : Revisiting the Book of Parables*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub., 2007.
- Boer, Roland. "Henri Lefebvre, the Production of Space in 1 Samuel." In *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*, edited by Berquist, Jon L. and Claudia V. Camp, 78-101. New York: T & T Clark, 2008.
- Buber, Salomon,, Wünsche, Aug.,. *Midrasch Tehillim : Oder, Die Haggadische Erklärung Der Psalmen, Nach Der Textausg. Von Salomon Buber Zum Ersten Male Ins Deutsche Übers. Und mit Noten Und Quellenangaben Versehen*. Vol. II. Trier: S. Mayer, 1892.
- Court, John M. "Right and Left : The Implications for Matthew 25:31-46." *New Testament Studies* 31, no. 2 (04/01, 1985): 223-233.
- Davies, W. D. and Dale C. Allison. *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel According to Saint Matthew*. Vol. 3. Edinburgh: T & T Clark, 1997.
- Deal, William E. and Timothy K. Beal. *Theory for Religious Studies*. New York: Routledge, 2004.
- Ehrman, Bart D. *The New Testament : A Historical Introduction to the Early Christian Writings*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Elden, Stuart. "Politics, Philosophy, Geography: Henri Lefebvre in Recent Anglo-American Scholarship." *Antipode* 33, no. 5 (2001): 809-825.
- Elden, Stuart. "There is a Politics of Space because Space is Political: Henri Lefebvre and the Production of Space." *Radical Philosophy Review* 10, no. 2 (2007): 101-116.
- Emmott, Catherine. "Constructing Social Space: Sociocognitive Factors in the Interpretation of Character Relations." In *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, edited by Herman, David, 295-321. Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003.
- France, R. T. "The Gospel of Matthew." In , 657-967. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub., 2007.

- Gibbs, Raymond W. "Metaphor Interpretation as Embodied Simulation." *Mind & Language* 21, no. 3 (2006): 434-458.
- Heil, John Paul. "The Double Meaning of the Narrative of Universal Judgment in Matthew 25.31-46." *Journal for the Study of the New Testament* 20, no. 69 (07, 1998): 3-14.
- Herman, David. *Basic Elements of Narrative*. Chichester, U.K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009.
- hooks, bell. *Yearning : Race, Gender, and Cultural Politics*. Boston, MA: South End Press, 1990.
- Jeremias, Joachim. *Die Gleichnisse Jesu*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1980.
- Knott, Kim. "Spatial Methods." In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, edited by Stausberg, Michael and Steven Engler, 491-501: Taylor and Francis, 2011.
- Knott, Kim. "Spatial Theory and Method for the Study of Religion." *Temenos* 41, no. 2 (01/01, 2005a): 153-184.
- Knott, Kim. *The Location of Religion : A Spatial Analysis*. London; Oakville, Conn.: Equinox Pub., 2005b.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Blackwell, 1991.
- Lisdorf, Anders. "Pole Position: Space, Narrative and Religion." In *Religious Narrative, Cognition and Culture, Image and Word in the Mind of Narrative*, edited by Geertz, Armin W. and Jeppe Sinding Jensen, 247-262. London: Equinox Publishing Ltd, 2011.
- Lopez, Kathryn Muller. "Standing before the Throne of God: Critical Spatiality in Apocalyptic Scenes of Judgment." In *Construction of Space II: The Biblical City and Other Imagined Spaces*, 139-155. New York; London: T & T Clark, 2008.
- Luz, Ulrich. "The Final Judgement (Matt. 25:31-46): An Exercise in 'History of Influence' Exegesis." In *Treasures New and Old: Recent Contributions to Matthean Studies*, edited by Powell, Mark Allan and David R. Bauer, 271-310, 1996.
- Luz, Ulrich. *Das Evangelium Nach Matthaus Teilband 3 Teilband 3*. Zurich: , Neukirchen-Vluyn : Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, 1997.
- Mahon, Bradford. "What is Embodied about Cognition?" *Language, Cognition and Neuroscience* 30, no. 4 (2015): 420-429.
- Maier, Christl M. "Body Space as Public Space." In *Constructions of Space II : The Biblical City and Other Imagined Spaces*, edited by Berquist, Jon L. and Claudia V. Camp, 119-138. New York: T & T Clark, 2008.
- Münch, Christian. "Der Hirt Wird Sie Scheiden." In *Kompendium Der Gleichnisse Jesu*, edited by Zimmermann, Ruben, Dormeyer, Detlev, Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2007.

- Nolland, John. *The "Gospel of Matthew" : A Commentary on the Greek Text*. Grand Rapids (Mich.): W.B. Eerdmans, 2005.
- Ottenheijm, H. L. M. "Die Werke Der Barmherzigkeit (Mat 25:31-46) Als Öffentlichkeitsethik." In *Werke Der Barmherzigkeit. Mittel Zur Gewissensberuhigung Oder Motor Zur Strukturveränderung?*, edited by Koller, E., M. Rosenberger and A. Schwanther: Linz: Katholisch-Theologische Universität, 2013.
- Purcell, Mark. "Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City." *Journal of Urban Affairs* 36, no. 1 (02, 2014): 141-154.
- Ricoeur, Paul. *Tekst En Betekenis : Opstellen Over De Interpretatie Van Literatuur*. vertaald door Maarten van Buuren. Baarn: Ambo, 1991.
- Ryan, Marie Laure. "Cognitive Maps and the Construction of Narrative Space." In *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, edited by Herman, David, 214-242. Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003.
- Ryan, Marie-Laure. "Space." In *The Living Handbook of Narratology*, edited by Hühn, Peter. Hamburg: Hamburg University Press, 2012.
- Sneed, Mark. "Constructions of Space. I, Theory, Geography, and Narrative." *Bible & Critical Theory* 5, no. 2 (06/01, 2009).
- Snodgrass, Klyne. *Stories with Intent : A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub. Co., 2008.
- Soja, Edward W. *Thirdspace : Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge, Mass.; Oxford: Blackwell, 1996.
- Stewart, Eric C. "New Testament Space/Spatiality." *Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture* 42, no. 3 (August 01, 2012): 139-150.
- Turner, Mark. "Double-Scope Stories." In *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*, edited by Herman, David. Stanford, Calif: CSLI Publications, 2003.
- Hoven van Genderen, Bram van de . "Een toren van achter en van voren." In *Jaarboek Oud-Utrecht 1992*, 150-171. Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1992.
- van den Heever, Gerhard. "Spatialising Practices: Theory, Text, Practice Towards a Redescriptive Companion to Graeco-Roman Antiquity—A Response." *Religion and Theology* 20, no. 3-4 (2013): 234-258.
- Vanderkam, James C. "Apocalyptic Literature." In *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*, edited by Barton, John, 305-322. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1998.

Weber, Kathleen. "The Image of Sheep and Goats in Matthew 25:31-46." *Catholic Biblical Quarterly* 59, no. 4 (10, 1997): 657-678.

Wilkens, Wilhelm. "Die Komposition Des Matthäus-Evangeliums." *New Testament Studies* 31, no. 01 (1985): 24-38.

Zwaan, Rolf A. "Embodiment and Language Comprehension: Reframing the Discussion." *Trends in Cognitive Sciences* 18, no. 5 (5, 2014): 229-234.